

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет української філології
Кафедра української та зарубіжної літератур**

**ХУДОЖНІ ФУНКЦІЇ КОНЦЕПТУ «СВІЙ / ЧУЖИЙ»
У ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ТА МЕТОДИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ТЕМИ**

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗУМЛм-24
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література),
додаткової спеціалізації – зарубіжна література
Господаренко Олександри Миколаївни

Керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Семененко Л. М.

Кривий Ріг – 2025

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Господаренко Олександра Миколаївна,
розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного
університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна
робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації,
фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під
час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших
авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного
плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного
педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі
виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності
робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)

Анотація

Господаренко О. Художні функції концепту «свій/чужий» у драматичних творах Лесі Українки та методичні можливості теми. Кривий Ріг, 2025. 77 с.

У кваліфікаційній роботі з'ясовано специфіку оцінки науковцями змісту і функцій концепту «свій / чужий» в драматургічній творчості Лесі Українки, проаналізовано особливості вияву та художньої інтерпретації опозиції «свій / чужий» у текстах авторки. Базовими для роботи стали драматичні твори «В дому роботи, в країні неволі», «Бояриня», «Лісова пісня», «Оргія». Методичні можливості теми представлені розробками інтегрованого уроку та заходу за драматичними творами Лесі Українки.

Ключові слова: концепт, свій / чужий, національний зміст, драматична поема, художня функція.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Термінологічні аспекти роботи	8
1.2. Стан розробки проблеми в літературознавстві	11
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «СВІЙ/ЧУЖИЙ»	
У ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	21
2.1. Опозиція «свій / чужий» у драматичному діалозі «В дому роботи, в країні неволі».....	21
2.2. Національний зміст концепту «свій / чужий» у драматичній поемі «Бояриня».....	23
2.3. Опозиційність людини і природи в драмі-феєрії «Лісова пісня»	30
2.4. Протиставлення мистецтва поневолюваних та поневолювачів у драматичній поемі «Оргія»	35
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ТЕМИ.....	52
3.1. Творчість Лесі Українки в оцінці методистів	52
3.2. Освітньо-методичні аспекти опрацювання теми	61
Висновки до розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТОК	77

ВСТУП

Актуальність дослідження: Творчість Лесі Українки є неоціненним оригінальним внеском в історію української літератури, оскільки авторка звертається до важливої проблеми, що яскраво виявляється і в часи сьогодення – проблеми національної, соціальної, моральної ідентичності. Проблема «свій / чужий» постає однією із ключових у творчості Лесі Українки, оскільки вона відображає не лише індивідуальні переживання персонажів, а й масштабні соціокультурні процеси, властиві українському суспільству кінця XIX – початку XX століття. Ця опозиція постає універсальною, що дає можливість виявити глибинні конфлікти між особистістю та суспільством, між національною ідентичністю та асиміляційними тенденціями, між духовною свободою та зовнішнім примусом.

У драматичних творах письменниці, таких як «В дому роботи, в країні неволі», «Бояриня», «Лісова пісня», «Оргія», концепт «свого/чужого» набуває філософського виміру. «Свій» у цих текстах – це представник певної нації чи спільноти, носій моральних і духовних цінностей, здатний чинити опір тискові зовнішніх сил. Натомість «чужий» символізує не лише іншу культурну чи етнічну приналежність, а й духовну відчуженість, байдужість, зраду власним ідеалам.

Особливої актуальності окреслена проблематика набуває в контексті сучасних процесів переосмислення національної ідентичності та протистояння воєнним, культурним і політичним викликам. Леся Українка, актуалізуючи ідею внутрішньої свободи, формує у своїх творах образ людини, що шукає гармонію між особистісним і суспільним, своїм і чужим світом. Саме ця проблема залишається невичерпною, адже в кожному епоху вона постає як питання морального вибору, громадянської позиції та духовної цілісності.

Отже, осмислення опозиції «свій / чужий» у драматургії Лесі Українки дозволяє глибше зрозуміти як художню систему письменниці, так і ширший контекст національного самоусвідомлення українства. Її твори не втрачають своєї актуальності, оскільки закликають до діалогу між культурами, до збереження власної ідентичності та до духовного опору чужим ідеологічним впливам.

Методичний потенціал обраної теми є особливо важливим для обґрунтування актуальності дослідження, адже включення творчості авторки в освітній процес сприяє глибшому залученню здобувачів освіти до усвідомлення літературного розвитку. Підготовка методичних напрацювань може стати корисною для педагогів, допомагаючи їм ефективніше інтерпретувати твори класичної української літератури, а також формувати моральні та естетичні цінності й національну ідентичність здобувачів освіти.

Метою дослідження є виявлення та аналіз художнього вияву концепту «свій/чужий» у драматичних творах Лесі Українки та розробка методичних можливостей для презентації теми в освітньому процесі.

Завдання дослідження:

- визначити зміст понять «концепт», «свій / чужий»,
- проаналізувати стан розробки проблеми в літературознавстві,
- дослідити зміст і функції вияву концепту свій/чужий у драматичних творах Лесі Українки,
- розробити методичні матеріали, які презентують можливості вивчення аспекту дослідження в шкільному курсі української літератури
- підвести підсумки дослідження.

Об'єкт дослідження: драматичні твори Лесі Українки «В дому роботи, в країні неволі», «Бояриня», «Лісова пісня», «Оргія».

Предмет дослідження: концепт «свій/чужий» у драматичних творах Лесі Українки та методичні можливості теми.

Методи дослідження:

1. Літературно-критичний аналіз.

2. Тематичний аналіз.
3. Порівняльно-історичний метод.
4. Науково-педагогічні методи аналізу.

Практичне значення одержаних результатів кваліфікаційної роботи полягає в тому, що результати можуть бути використані вчителями української літератури під час вивчення драматургічної творчості Лесі Українки в навчальних закладах різних типів, для проведення заходів, присвячених творчості поетеси.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені під час роботи I Міжнародної наукової конференції здобувачів вищої освіти «Мови й літератури світу в глобалізаційних процесах» (м. Кривий Ріг, 18 квітня 2024 року). Частина матеріалів оприлюднена у збірнику «Матеріали студентських наукових читань : зб. наук. праць / ред. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), З. П. Бакум, Л. А. Білоконенко та ін. (Кривий Ріг, 2024. С. 46-53), тема статті «Опозиція свій / чужий у драматичній поемі Лесі Українки “Бояриня”».

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи складає 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Термінологічні аспекти роботи

Постать Лесі Українки в історії української літератури й культури загалом це постать людини, життя і творчість якої можна оцінити як справжній подвиг. Авторка потужних творів драматургії, в яких окреслила духовні й національні пріоритети українців відкрила нові можливості української літератури, надала їй сучасного багатогранного змісту.

Одним із перших поціновувачів творчості Лесі Українки став Михайло Грушевський. У вступі до матеріалів, опублікованих у «Літературно-науковому віснику» (1913) і присвячених пам'яті письменниці, він писав, що вже початок творчості авторки поставив її на одне із перших місць у тогочасній поезії. Автор наголосив, що вважає Лесю Українку глибоко національною письменницею, яка дуже тісно пов'язана як із життям українського народу, так і з глибинними переживаннями окремої людини, яка живе в сучасну авторці переламну добу. Водночас М. Грушевський підкреслив те, що творчість поетеси позначена тяжінням до загальнолюдських цінностей та переживань. Критик відзначив цінність творчості письменниці для української культури та її розвитку [36, с. 5].

С. Михида підкреслює, що Леся Українка писала свої кращі твори в періоди найбільшого психологічного напруження, часто у стані стресу. Серед творів, які автор бачить написаними у такому стані, він виокремлює драматичні твори «Одержима», «Лісова пісня», поезію «Як я люблю оці години праці» [42, с. 25]. На думку дослідника, сутність поезії Лесі Українки глибоко інтелектуальна, піднімає українську літературу на європейський рівень. Такий підхід дослідник убачає в різноманітності та тематичному багатстві мотивів, створенні й побутуванні своєрідної образної системи, досягненнями на ґрунті форми.

До наукового осмислення творчого доробку Лесі Українки в різний час зверталися такі видатні особистості як І. Франко, М. Євшан, Д. Донцов, М. Зеров, М. Рильський. На сучасному етапі розвитку науки літературознавства пропонуються нові шляхи осмислення творчості Лесі Українки, що засвідчено працями В. Агеєвої, І. Бетко, Т. Гундорової, В. Жили, М. Жулинського, А. Криловця, А. Панькова, й Т. Мейзерської, О. Турган. Сучасними вченими відзначено пріоритетність для літературного доробку письменниці мотиву / ідеї боротьби, представлені різними художніми та ідейними підходами (народницький, неоромантичний, символічний, філософський [57, с. 168-169].

Леся Українка оригінально втілює нові художні концепти, пов'язані із самосвідомістю людини, її морально-етичними пріоритетами. Такий підхід суголосний епосі, яка, як підкреслюють дослідники творчості авторки, позначається активними шуканнями на філософському ґрунті, актуалізує новаторські філософські та естетичні цінності. Змінюється співвідношення філософських категорій, співвіднесення особистого / суспільного, конкретного / загального тощо [58, с. 42]. Зокрема, Л. Семененко наголошує, що для поетичних набутоків авторки (за збірками «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки») чи не найбільш значущою постає ідея боротьби за краще життя українського – рідного – народу, яка маркується чіткими творчими атрибутами [58, с. 168]. М. Кудрявцев, зокрема, зазначає, що в драмі «Блакитна троянда» авторка поставила проблему, яка акцентує увагу на розв'язанні морально-етичної колізії. Психологічні акценти, а також винятковість ситуації визначали новаторство твору у донесені неординарної ідеї: душевно багата, чиста людина безсила не тільки перед спадковими факторами і невідворотністю долі, – вона безпомічна у морально хворому суспільстві, де панують наглість, жорстокість, пошлість, облудність, егоїзм, пристосуванство [30, с. 106].

Дослідники вказують також, що письменниця неодноразово зверталася у своїх творах до представлення концепту «свій/чужий», зокрема у

драматичній поемі «Бояриня», драмі-феєрії «Лісова пісня», драматичній поемі «Оргія», драматичному творі «В дому роботи, в країні неволі».

Щоб з'ясувати зміст та функціонал концепту «свій/чужий» в драматургії Лесі Українки, треба спочатку розкрити такі літературознавчі поняття, як «імагологія», «концепт», «концепт свій/чужий», «художні функції», «художні функції концепту свій/чужий».

У навчальному посібнику Н. Ференц дано визначення терміну «імагологія»: імагологія розглядається вивчення образів (іміджів) «чужинців» інших народів і країн у різних національних літературах [67, с. 57].

Термін «імагологія» розкриває у своїй праці М. Кудрявцев: дослідник визначає цей термін як розділ літературознавчої науки, що передбачає вивчення художнього образу національних літератур («свій» і «чужий») в етнокультурній, соціальній, духовноетичній сферах, пізнаючи його (образ) в автентичності, ідентичності, у психоетнічній самобутності, у типологічних зв'язках, у своєрідності архетипів, національних міфів тощо [30, с. 32].

У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Гром'як подається тлумачення терміну «концепція»: це явище означається як широко подана система поглядів, наміром викладу якої є уникнення логічних неточностей, що можуть виникнути при трактуванні неоднозначних, суттєво відмінних проблем і явищ. Дослідник у такому випадку може презентувати власну естетичну концепцію художньої творчості або користуватися напрацюваннями інших. Такий же підхід застосовується до письменників, які створюють й художньо реалізують власні концепції дійсності, героя, творчості загалом. Термін «концепція» вживається також для позначення головного задуму, провідної ідеї наукової праці або художнього твору. У цьому контексті частіше вживається термін «концепт» [10, с. 384].

Н. Гаєвська відзначає, що письменники створюють власну концепцію буття, персонажа або творчості. Концепція людини «є ніби індикатором творчого методу, головним компонентом естетичного кредо митця. Людина і

світ, особа і суспільство, людська особистість та історичний час – це питання, висвітлення яких має кардинальне значення для розуміння творчості митця, бо вони є художньою концепцією світу».

У літературознавчій енциклопедії за редакцією Ю. Коваліва концепт розглядається як основна одиниця літературознавства, що позначає стійку авторську чи традиційну ідею, яка має традиційний вираз і є основою для розуміння тексту. Концепт охоплює емоції, образи, символи та досвід, формуючи картину світу автора або певну концепцію в творі [40, с. 521]. Указане визнання обрано як робоче.

Концепцію деструктивної особистості у творах Лесі Українки розглянуто, зокрема, у статті К. Годік, увага звертається також на теоретичні аспекти концепту, розвиток та етапи формування змісту поняття концепту у літературознавчій науці.

1.2. Стан розробки проблеми в літературознавстві

Розглядаючи концепт як стійку ідею, виявлену у творчості автора, відзначаємо, що Леся Українка була апологетом української національної ідеї, розглядала історію та сучасність України крізь призму життя інших народів. Дослідники стверджують, що всі її твори так чи інакше патріотичні. Ідея поневоленої України, виражена символічно, простежується в її творі «В дому роботи, в країні неволі», де на прикладі стародавнього Єгипту письменниця розглядає сучасний стан України та українців. На прикладі двох рабів – Раба-гебрея та Раба-єгиптянина, кожен з яких усвідомлює своє рабство зовсім по-різному; авторка твору в межах драматичного діалогу переконливо доводить, що своє завжди залишається своїм, рідним, тим, що ти цінуєш, а до чужого іншим байдуже. Лейтмотивом звучить ідея про те, що людина буде тягнутися до своєї батьківщини, навіть якщо перебуває в рабстві, а раб-чужоземець буде ставитись до іншої країни зневажливо, адже перебуває у подвійному рабстві – соціальному й національному.

Національна тематика, як засвідчує низка сучасних наукових розвідок, загалом займає провідне місце у творчій спадщині Лесі Українки. Час, у який жила письменниця, характеризувався посиленням національних пошуків у суспільстві та активним формуванням української нації. Важливим елементом утвердження національних цінностей постає поняття української ідентичності, тобто усвідомлення власної історії, культури, літератури й мови як фундаментальних чинників існування українського народу загалом та окремої особистості зокрема. Свої послідовні погляди на національне питання, зокрема на проблему української ідентичності, Леся Українка неодноразово формулювала у листах до різних адресатів. Особливо чітку та зважену позицію щодо «українського питання» вона висловила у листуванні з Михайлом Кривинюком, де наголошувала, що українці й росіяни аж ніяк не є «одним народом», а певніше двома сусідніми народами, яких історично поєднало перебування в межах Російської імперії. При цьому, на відміну від росіян, українці зазнають подвійного гніту – соціального та національного. Саме тому в тих її творах, де розкривається національна проблематика, опозиція «свій / чужий» вибудовується як протиставлення батьківщини й чужини, України й Росії, однодумців та противників.

Показовим втіленням концепту «свій / чужий» у національному вимірі є драматичний діалог «В дому роботи, в країні неволі». Він побудований на розмові двох рабів – єгиптянина та гебрея. Обидва тяжко працюють на спорудженні єгипетського храму, однак для одного Єгипет є рідною землею, тоді як для іншого – чужиною. Саме ця принципова різниця мотивує й поглиблює конфлікт твору. У центрі діалогу постає питання про те, що кожен із рабів робив би, здобувши свободу. Раб-єгиптянин уявляє, що лишив би тих самих богів, продовжив би будівництво храму, але дав би йому інші форми й прикраси. Пірамідам він визначає іншу роль. Його прагнення подані як шляхетні, хоч він і вдається до удару, коли гебрей заперечує йому, а пізніше перепрошує, наголошуючи на їхньому «товаришуванні» та спільному «домі роботи».

Позиція Раба-гебрея, навпаки, розкривається крізь призму подвійного рабства. Він усвідомлює, що, працюючи на будівництві, служить чужим, єгипетським богам, що руйнує його внутрішній світ. Для нього Єгипет – не батьківщина, а «країна неволі», у якій він залишається «рабом рабів» серед чужого народу та чужої віри.

Отже, у драматичному діалозі «В дому роботи, в країні неволі» протиставлення «свій / чужий» виразно окреслює подвійне – соціальне й національне – підневільне становище Раба-гебрея, яке перегукується з долею українців у складі Російської імперії. Образ «раба рабів» набуває багатозначності, поєднуючи конкретний та символічний смисли.

Дослідники також аналізують різні аспекти драматичної поеми «Бояриня», одного з найвиразніших творів у контексті опозиції «свій / чужий». У працях різних періодів наголошується на непримиренному характері цього протиставлення на багатьох семантичних рівнях. Відзначається, що «Бояриня», написана 1910 року, посідає особливе місце в спадщині Лесі Українки. У творі вона звертається до зображення українського життя доби Руїни – драматичного історичного періоду, що настав після смерті гетьмана Богдана Хмельницького [45, с. 53]. Усі домовленості не сприймалися й постійно порушувалися Росією. Наслідками таких дій Москви стали утиски прав людини, свободи особистості й суспільства тощо. Надалі відбулося повне поневолення України. Українці не могли змиритися із таким станом речей, відома низка заворушень, найбільшим із яких стало повстання під проводом гетьмана Дорошенка. Саме про це повстання згадується у творі «Бояриня». Повстання було жорстоко придушено, а активних учасників жорстоко покарано. Доба, яка настала після поразки гетьмана Дорошенка отримала промовисту назву Руїна. Автором підкреслено, що традиційно для ідіостилю письменниці у творі «Бояриня» центральними дійовими особами постають не відомі історичні постаті, а персонажі другорядні для історії або вигадані авторкою.

Історичні події презентуються у творі не прямо, а через сприйняття й оцінку різних дійових осіб.

Драматична поема «Бояриня» розглядається в наукових розвідках як твір, у якому наявні два напрямки конфлікту: здобуття (Оксана) або втрата (Степан, його сестра Ганна) української національної ідентичності. Колізії твору виявляють загострені суперечності в підході до оцінки українського і московського середовища, світогляду, побуту. Більшість дійових осіб, представлених у драматичній поемі, репрезентують різні світоглядні засади, які обертаються навколо українсько-російських взаємин та культурних і ментальних відмінностей. Важливо, що у ставленні до України («свого») та Московщини («чужого») персонажі виявляють не лише певні оцінні судження, але й сумління та вчинки. Одні з дійових осіб приходять до засвоєння московського світогляду та способу життя, вони – пристосованці, а інші – зберігають українську світоглядну та звичаєво-побутову ідентичність в умовах соціального та національного поневолення.

Драматична поема Лесі Українки «Бояриня», яка була написана авторкою у 1910 році, бачиться як актуальний на сьогодні твір, де в мистецькій формі подано українсько-російський антагонізм та трагічні події поступового послідовного знищення Московським царством української незалежності. Твір був заборонений протягом майже всього ХХ століття, опублікований уже за часу незалежності України. Головна причина заборони полягала в тому що Леся Українка гостро «продемонструвала різючі відмінності психокультур двох народів на основі порівняння їх етнопсихологічних характеристик» [45, с. 60]. Леся Українка вважається однією із перших в українській літературі, хто сформулював основні етнопсихологічні доміанти українського та російського національного характеру в межах художнього тексту. Авторка послідовно розкриває етноментальні засади, що дозволили московитам (росіянам), у різних духовних, політичних та інших сенсах знищити будь-які прояви української державності [45, с. 62].

Художнім виявом протистояння України та Московії є побутування в тексті «Боярині» опозиційної пари «свій / чужий». У творі на рівні колізій та конфліктів послідовно протиставляються ментальні особливості, традиції, звичаї, культура, гендерні, національні елементи українців та росіян. Письменниця зверталася до аналізу низки наукових розвідок, які вказують на гострі відмінності життєвих принципів представників сусідніх народів. У творі ця різниця виявляється передусім через сприйняття української дівчини, яка переїхала до Москви після одруження із коханим чоловіком. Оксана на початку твору не має упереджень щодо життя в Москві. Вона поміркована, готова пристосуватися й дотримується вимог до боярського життя в Московії, оскільки поруч коханий. Поступово позиція Оксани змінюється, питання «свій / чужий» загострюється, репрезентується на широкому побутовому матеріалі. Відрізняється «бахматий» жіночий одяг, відбувається пліткування «московок» у церкві, немає відповіді на питання, чому літня мати Степана має жити у високому теремі. Ускладнення протесту й мислення Оксани загострюється через розкриття ставлення до жінок: вони повинні закривати обличчя, не мають права бути присутніми при чоловічій «бесіді» тощо. Також Оксану дивує неможливість познайомитися й поговорити із тим, хто сподобався, відсутність елементарних можливостей спілкування для дівчат. Не менш дивними бачаться московські правила одруження через сваху. Опозиція виявляється і в оцінці самих українських і московських жінок. Подив і обурення у Оксани викликає усвідомлення зневаги московитів до українців [64, с. 91].

Основа художньої реалізації концепту «свій / чужий» у творі полягає в деталізації поступового занепаду української державності та національної самосвідомості, представленого на матеріалі персонажів, які не є визнаними історичними особами. Така інтерпретація дозволяє розширити сферу художнього зображення. Подвійність і багатозначність авторського підходу розкривається через зображення різних, протилежних рішень, які свого часу прийняли для своїх родин батьки головних персонажів твору «Бояриня».

Батьки Степана обрали для родини життя в Московській державі. Зі слів Степана дізнаємося, що батько обрав життя в Московщині задля допомоги українцям. мотивуючи це прагненням допомогти українцям. Батько Степана отримав статус боярина при царській особі, а Степанові ця позиція перейшла у спадок. Однак, у Московській державі зовнішні атрибути влади не означають влади реальної, особливо для українців. Справжній стан речей розкривається передусім у репліках Степана та епізодах, пов'язаних із позатекстовою дією: цар називає боярина Степана «холопом Стѣпкою», у посольство до України його не посилають самотійно, а лише під наглядом інших, російських представників, старший боярин, старий дід, вважає користується своєю владою, коли прагне цілувати Оксану – чужу дружину – після частування. Незважаючи на зневагу, вболіваючи за свою родину, яка постійно знаходиться під загрозою, Степан підкоряється облудним законам московського світу і не раз демонструє свою приналежність саме до нього. Він засвоює особливості російського світогляду й російської національної самосвідомості. Дуже промовистою в цьому сенсі вважаємо сцену, в якій Степан пропонує хворій Оксані поїхати на прощу в Україну. Важливим виявом «чужості», відчуження від України є те, що Степан так і не розуміє обурення Оксани та її категоричної відмови. Трагізм конфлікту посилюється тим, що Оксана і Степан показані як подружжя, яке має щирі взаємні почуття, намагається підтримувати одне одного.

Отже, на думку науковців, функціонал опозиції «свій / чужий» у драматичній поемі «Бояриня» полягає передусім у послідовному розкритті відмінностей українського й московського життя та світогляду на різних рівнях (від побутового до національного). Етноімагологічна проблематика виявляється у всіх локаціях українського та російського існування. Концепт «свій / чужий» позиціонує Москву як чужого, як ворога, що не визнає ніяких прав і свобод українців, намагається остаточно їх зневажити та поневолити. Москва відверто і послідовно знищує всі прояви українськості як явища. На прикладі родини Степана висловлюється ідея національного вибору: хто

обирає життя в Москві, повинен асимілюватися до її звичаїв, законів, побуту, традицій. Така людина втрачає все українське, адже найменша спроба зберегти українську ідентичність призводить до загибелі. Ця ситуація влучно характеризується фразеологізмом, який вживає Степанова мати: «*З вовками жий – по-вовчи вий*». Леся Українка, розкриваючи опозиційні колізії українців на Московщині, застерігає читача / глядача від утрати української національної ідентичності в московському суспільстві. Важливою ідеєю у творі є твердження, що будь-які виступи проти Москви дуже жорстоко караються нею, адже так утверджує домінантність російське імперське мислення. У драматичній поемі максимально чітко розкривається сутність Москви, позначеної як «чужий», у ставленні до України: відвертий шовінізм, загарбницька політика, надзвичайна жорстокість, вимога повної асиміляції на всіх рівнях від побутового до світоглядного. Водночас елемент обережного оптимізму підкреслюється надією, що українці знову зберуться «до бою» й Степан, живучи в Росії, зможе їм допомогти [65, с. 93].

Аналітичні дослідження драма-феєрії «Лісова пісня» підкреслюють широку етнографічну панораму, представлену у творі: п'єса містить багато фольклорних елементів, які були взяті з народних казок: антропоморфізм (сопілка говорить людським голосом, алегоричні образи, перетворення людини у звіра і навпаки, переосмислені, але впізнавані фантастичні елементи, повір'я. Міфологічно-казковий світ, окреслений авторкою багатогранний, насичений образами-символами, фантастичними колізіями, які тривають поруч з реаліями людського життя. Концепт «свій / чужий» реалізується через опозицію людина / природа, а основний функціонал полягає в переконанні, що світ врятує гармонія людини і природою, духовність, мораль, велич і благородство, любов і мистецтво [29, с. 188]. Леся Українка своїм безсмертним твором хотіла донести, що людина не має морального права підкорювати природу, шкодити їй, тому що намагаючись зашкодити дивосвіту, легко може стати заручником руйнівних, злих, сатанинських сил. У творі це образи Злиднів, Потерчат, Куця, Того, що в

скалі сидить. У персонажах Мавки й Лукаша відображена трагедія не лише закоханих, але й талановитих постатей. Через складні духовні, моральні й соціальні обставини вони не можуть бути разом проте єднаються назавжди через мистецтво, ціною страждань, смерті, відродження.

На нашу думку, не слід вважати, що Лукаш є жертвою міщанського середовища і приватновласницьких прошарків, хоча саме це стверджувало радянське літературознавство, наголошуючи на роздвоєності душі обранця Мавки, у душі якого перемагає буденщина. У творі реалізовано особисту трагедію людини, яка душевно вмирає в реаліях жорстокого світу. Лукаш не може реалізувати свій мистецький талант та творчий потенціал.

Мавка дуже емпатична, вона розділяє трагедію свого коханого – тепер це і її трагедія теж. Порятунком коханої людини Мавка рятує також і себе. Ціною фізичного життя споріднені душі єднаються, долаючи відстань між «своїм / чужим», що надає твору екзистенційного змісту.

У «Лісовій пісні» щільно переплетені людські і природні сили. Мавка перебуває на межі цих світів, вона близька до людей. Коли Той, що в скалі сидить, перетворив Лукаша на вовкулаку за те, що він зрадив Мавку, Мавка повернула коханому Лукашу людську подобу, а отже, тут вона діє не як лісова сила, а як людина, якій властиво пробачати та великодушно ставитися до іншого, бачити в ньому найкраще. Мавка набуває людської душі. *«Ти душу дав мені»*, – говорить вона Лукашеві. Мавка не довго мала просте людське щастя, але воно було в її житті. Це і є філософія раннього модернізму – хвилину щастя треба спіймати, пережити, зберігати в серці. Дослідник Л. Скупейко наголошує, що почуття кохання та прощення породжує в серці Мавки «те, що не вмирає» – людську душу, над якою Марище безсиле, адже йому не подолати кохання. Мавка усвідомлює свою недосяжність для Марища, тому з упевненістю заявляє: *«ніяка сила в цілім світі не дасть мені бажання забуття»*. І навпаки. Утративши зі словами Лукаша *«я завтра засилаюсь до Килини»* останню надію, вона у відчай віддається на поталу Марищу, що уособлює страшну силу забуття [60, с. 71].

Також Л. Скупейко підкреслює, що в контексті міфопоетичної семантики цей епізод може виглядати по-іншому. В архаїчному сприйнятті мотив покарання пов'язаний насамперед із порушенням табу та недотриманням властивих для даного ареалу норм поведінки або – ширше – системи цінностей. Мавка знехтувала «лісовими» законами, не може називатися «дочкою лісу», не стала своєю в людському світі. Тому Лісовик їй не співчуває, а чинить згідно з вимогами свого лісового «роду» [60, с. 72].

Дослідники вважають, що «Лісова пісня» багато в чому корелює із написаним раніше «Затопленим дзвоном» (1896) Г. Гауптмана. Це стосується і казкових елементів, узятих із народної поезії, що виражає заперечення всесильності людини, яка хоче стати над природою, осуд малодушності, відступництва, озлобленості, егоїзму, меркантильності. Гуманізм Лесі Українки вважається більшим, ніж гуманізм у «Затопленому дзвоні» Г. Гауптмана [30, с. 189].

Мавка і Лукаш у творі презентуються як особливі, унікальні персонажі. Вони мають силу любові, що допомагає бути вище сірої буденності. У самих стосунках головних героїв пріоритет надається саме духовному началу, а не фізичній пристрасті. Саме через це головна героїня відкидає любов Перелесника, бо для неї кохання – це взаємне розуміння вищого духовного життя. Вважається, що принцип жіночої вірності і жертвності корелює із Сольвейг із «Пер-Гюнта» Г. Ібсена.

Природа у творі окреслена у виразному пантеїстичному плані, що надає твору окремої художньої виразності. Природа виступає в оригінальній образній багатогранності; світ природи у творі живий, він по-своєму імponує настроям та почуттям персонажів. Але світ образів лісової пісні і втілених в них ідей не несе у собі ознак узагальнень та абстракцій. У багатстві і складності філософської проблематики твору яскраво виражена відповідальна суспільна, моральна, та історично-національна конкретика. Саме це і вирізняє твір, робить його неповторним і самобутнім явищем не тільки в українській, а й у світовій класиці [29, с. 189].

Висновки до розділу 1

В умовах сучасних суспільних викликів особливої ваги набуває переосмислення української класичної літератури з позицій утвердження національної ідентичності та глибшого розуміння причин і наслідків конфліктів типу «я / інший», «свій / чужий». Драматургія Лесі Українки, як новаторський феномен, що органічно вписується в український і європейський модернізм, поєднує у собі світоглядні, культурологічні, міфологічні та історичні смислові площини, які слугують важливими інструментами для втілення її творчих задумів та ідей.

Дослідники наголошують на значущості концепту «свій / чужий» у драматургічній спадщині Лесі Українки, підкреслюючи, що світоглядні й національні конфлікти її творів мають виразний український контекст і віддзеркалюють реалії життя українського народу, насамперед у стані підневільності.

Таким чином, опозиція «свій / чужий», що ґрунтується на світоглядних, моральних і національних засадах, постає одним із ключових смислових вимірів творчості письменниці.

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ СВІЙ/ЧУЖИЙ У ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

2.1. Опозиція «свій / чужий» у драматичному діалозі «В дому роботи, в країні неволі»

Драматичний діалог «В дому роботи, в країні неволі» належить до маловідомих творів поетеси. Сама Леся Українка особисто відзначила перевагу в цьому творі публіцистичного начала над художнім. «Воно якесь «публіцистичне» більше, ніж белетристичне», – писала авторка в одному з листів [37, с. 41]. Проте концепт «свій / чужий» розгорнуто у творі не лише із соціальних, але й передусім із національних позицій.

Історичним підґрунтям діалогу постає Стародавній Єгипет за часів єврейського поневолення. Учасниками діалогу є два раби – єгиптянин і гебрей, які разом працюють, будуючи піраміду в Мемфісі.

Робота Раба-гебрея полягає в тому, щоб наносити «*болото на прокляту цеглу*», під час такої роботи він відчуває, що поступово сам стає болотом. Важливо, що в цьому творі розкривається, як важкі умови життя породили людську ненависть до рабства і бажання руйнувати все, що є образом рабства і поневолення. Але в реальному житті Гебрей так і залишився рабом. Раб-Гебрей знає, що на чужині він перебуває у подвійному рабстві, є «рабом рабів» у соціальному й національному (чужинському) вимірах. Натомість Раб-єгиптянин не іноземець, бо тут – його батьківщина, і він є частиною цієї батьківщини. До свого рабства єгиптянин ставиться здебільшого спокійно, адже працює на будівництві храму для своєї країни.

Під час відпочинку у спекотний час між цими рабами починається діалог, в ході якого з'ясовується, що Раб-гебрей і Раб-єгиптянин зовсім по-різному сприймають свою роботу, по-різному ставляться до піраміди, яку будують.

Раб-гебрей має цілком визначене ставлення до роботи, яку його змушують виконувати. Його ставлення ґрунтується насамперед на підневільності такої роботи, її марності й недоречності. У будівництві храму він не бачить сенсу [41, с. 37]. Гебрей вважає, що доцільніше було б побудувати інші, більш практичні споруди, а те, що вони роблять, оцінює як «*кupu каміння*» [33].

Але для Раба-єгиптянина робота на будівництві храму бачиться такою, що має важливий, глибинний, навіть сакральний зміст. Єгиптянин, хоч і раб, але працює на будівництві храму «своїх», єгипетських богів. Він бачить цей храм як місце перебування цих богів, їх хату, оселю, майстерню, місце відпочинку [33]. Він пишається тим, що долучений до такої важливої діяльності. І на злісне запитання свого співрозмовника, Раба-гебрея, чи будував би він піраміду за власною волею, якби його не примушували це роботи, відповідає: «*Всі ми, єгиптяни, працюємо не тільки по неволі, а й з охоти*» [33]. Неволь важка для єгиптянина, але якби він був вільний, то продовжував би цю роботу, хоч і працював би зовсім інакше. Свобода розкрила б його творчі сили, він був би здатним і продовжив будівництво храму, але по-іншому. Єгиптянин розповідає, що придумав би для богів інакші значки, не в такому порядку розташовував би колони; він яскраво уявляє красу і величність того, що будував би на волі [33].

Аналізуючи драматичний діалог «В дому роботи, в країні неволі», відзначаємо ідейне навантаження образу Раба-єгиптянина, яке полягає в тому, що вільна робота в «своєму» домі, робить її творчою, цікавою, бажаною. Саме така робота розкриває здібності людини, дає відчуття причетності до сутнісних аспектів [41 с. 38].

Утіленням інакшості, «чужинськості» постає у творі опонент Єгиптянина – Раб-гебрей. Він вороже ставиться до чужого оточення, де вимушено перебуває в полоні. І на запитання Раба-єгиптянина, що би він робив, якби був вільним, Гебрей відповідає різко і гостро:

Я! Що зробив би я? Розруйнував би

*Усі ці храми ваші й піраміди!
 Порозбивав би всі камінні довбні!
 Всіх мертвяків повикидав би геть!
 Загородив би Ніл і затопив би
 Увесь сей край неволі! [33].*

Отже, письменниця вказує на неможливість творчої праці в рабському («чужому») середовищі. Стосунки між двома рабами, представниками народів, які мають нерівноправне становище в соціальній та національній ситуаціях, виключають можливість їхнього взаєморозуміння в обох аспектах. Концепт «свій / чужий» реалізується передусім в національному аспекті, що підкреслюється непримиримістю Раба-гебрея до чужинської країни загалом.

Не лише цей твір, а й епістолярна спадщина письменниці свідчить про те, що Леся Українка обстоювала позиції повної національної незалежності. Зокрема, в листі до М. Кривинюка від 18 лютого 1903 року вона писала: «Пора стати на точку, що «братні народи» просто сусіди, зв'язані, правда, одним ярмом, але, в ґрунті речі, зовсім не мають ідентичних інтересів, і через це їм краще виступати хоч поруч, але кожному на свою руку, не мішаючись до сусідської, «внутрішньої політики» [41, с. 39].

2.2. Національний зміст концепту «свій / чужий» у драматичній поемі «Бояриня»

Значущість українського національного життя та питання національної ідентичності у творчості Лесі Українки неодноразово підкреслювали дослідники її спадщини. Зокрема, М. Кудрявцев зазначав, що в драматичній поемі «Бояриня» тема долі України й образ українського буття подані без використання складних алегоричних натяків чи алюзій. Учений звертав увагу на протиставлення українського й московського способів життя у світоглядній, звичаєвій та побутовій площинах [29, с. 33-34].

Про особливу вагу «Боярині» як твору, у якому розкрито проблему національного поневолення України, писала й Л. Масенко [41]. Дослідниця наголошувала на художньому висвітленні боротьби українців за волю, їхніх поразок, підлеглого становища та життя в умовах неволі. У контексті аналізу образу деструктивної особистості К. Годік [9] підкреслювала, що джерело цієї деструкції письменниця часто виводить із порушених взаємин у межах опозиції «свій / чужий», при цьому родина стає одним із ключових чинників руйнівних процесів.

Безпосереднє дослідження парадигми «свій / чужий» у драматургії Лесі Українки здійснила І. Приліпко [52, с. 82]. Аналізуючи «Бояриню», вона вказувала, що в умовах доби Руїни пригнічена культура українського народу позначається як «своя», а протиставляється їй «чуже» – тобто Московська держава як сила-колонізатор. У такому контексті «чуже» окреслює Україну як націю, позбавлену власної волі.

У драмі «Бояриня» «чужим» постає насамперед московське середовище, до якого не може призвичаїтися Оксана, що переїхала в Московію разом із чоловіком Степаном. Від романтичних сподівань на щасливе подружнє життя вона поступово приходить до усвідомлення неможливості вільного існування в умовах московської держави, її законів, побутових норм і звичаїв, що суперечать українським уявленням про свободу. Найбільше її шокує приниження становища жінки в московському суспільстві – обмеження її прав, соціальна ізоляваність, залежність від чоловіка. На відміну від України, де козачки мають ширші можливості самореалізації, Оксана стикається з традиціями, які їй глибоко чужі.

Здивування героїні викликають і правила гостювання: вона мусить дозволити гостеві, старому бояринові, поцілувати себе при чоловікові, оскільки відмова може обернутися помстою для всієї родини. У творі підкреслюється й зверхнє ставлення московитів до українців: Оксану називають «хохлушею», «черкашенкою», «чужачкою». Суттєві відмінності між життям українських та московських жінок вибудовуються через низку

ситуацій: у Московії жіночий одяг, поведінка й навіть спосіб участі в суспільному житті суворо регламентовані, жінка має перебувати в «теремі», заручини відбуваються через сваху, а наречена не має змоги поговорити з обранцем. Ганна, сестра Степана, вважає це нормою, тоді як Оксана щиро дивується таким обмеженням.

Леся Українка також детально зображує московський побут, його матеріальні й духовні цінності. Оксана іронічно описує московський одяг: сарафан як «бахматий», кокошник як «підситок», а свою незручність у ньому коментує жартівливо й водночас розпачливо. У творі згадані й звичаї, неприйнятні для українського світосприйняття: мовчазність жінок, закриті обличчя, заборона співати в гаях, а також бурхливі застілля, що закінчуються пиятиками та бійками.

Опозиція «свій / чужий» простежується і в сюжетній лінії, де Степана, попри його боярський статус і давнє життя родини в Московії, виряджають у посольство в Україну під суворим наглядом, що демонструє недовіру московської влади до чужинців. Зневажливе прізвисько «холоп Стьопка» увиразнює ставлення москвитів до «інших».

Важливою для розуміння протиставлення українського і московського в «Боярині» є сцена, у якій гість із України розповідає Степану про свавілля московських воєвод і передає йому супліку для царя з проханням допомоги. Однак Степан, передавши прохання нетверезому цареві, не робить жодних кроків, чим засвідчує свою відірваність від українського життя й байдужість до долі земляків. Попри це, він сам також постає жертвою московського політичного ладу. Показовою є сцена зі спаленим листом від подружки Оксани, адже Степан боїться, що цей лист загрожує безпеці їхньої родини. Його поведінка демонструє відчуження від українського світу та водночас залежність від московської системи.

У творі підкреслюється жорстокість московської влади: згадуються канчуки, палі, диба, продаж «холопів», що Оксана оцінює як «бусурменську

неволі» [34]. Вона не може прийняти таке життя, відчуваючись чужою навіть серед прихильно налаштованої родини чоловіка.

Морально-етичне наповнення опозиції «свій / чужий» відіграє важливу роль. Те, що в Україні є нормою – шанобливе ставлення до людини – у Москві майже відсутнє. Повага виявляється лише в родині Степана, яка має українське коріння. Оксана вражена тим, що навіть боярин Степан не має справжніх прав у власному домі й мусить цілувати руку царю. Письменниця акцентує і на тому, що в церкві московські жінки обговорюють зовнішність Оксани, а не звертаються до Бога.

Яскравим утіленням національного виміру опозиції «свій / чужий» є образ Івана, брата Оксани, який постає як радикально налаштований поборник української свободи. У його діалозі зі Степаном розкриваються різні розуміння служіння Україні. Степан переконаний, що, перебуваючи в Москві, продовжує справу батька й допомагає українцям здалеку, тоді як Іван відверто звинувачує його у зраді. Подальші події доводять: Іван бере участь у боротьбі за волю під проводом гетьмана Дорошенка.

Степан, хоч і зберігає сентименти до України, уже не належить до неї. Його московська ідентичність проступає в діалогах з Оксаною. Він відмовляється тікати з Москви, посилаючись на присягу цареві, а після поразки Дорошенка пропонує поїхати на прощу до України. Оксана сприймає цю пропозицію як прояв лицемірства, адже він залишався в безпеці, поки «лилася кров» в Україні.

На рівні особистісних стосунків опозиція «свій / чужий» також відіграє ключову роль. Хоча Степан і Оксана щиро кохають одне одного і одружилися з любові, московська дійсність руйнує їхнє сімейне життя. Їхній конфлікт завершується трагедією: Оксана тяжко хворіє (за словами Степана, *«не ростуть квітки в темниці»* [30, с. 372]). Її останні слова стають своєрідним духовним заповітом: вона визнає, що Степан не здатен стати борцем, але вірить, що він зможе бодай чимось допомогти українцям, які

вижили, і що колись, коли вони знову піднімуться на боротьбу, його ім'я згадають добрим словом.

Попри усвідомлену прірву між українським і московським світами, нездатність знайти себе в чужому середовищі й глибоке відчуття національної самотності, Оксана до кінця залишається відданою чоловікові й подружньому обов'язку. Вона визнає, що бездіяльність була спільною рисою їхнього подружнього життя [52, с. 372]. Достовірно, майстерно й повно відтворює письменниця Леся Українка життя московських жінок XVII століття. Леся Українка в поемі «Бояриня» зображує сильний контраст між українською і московською жінкою. Коли Оксана помирає, вона радить своєму чоловікові вдруге одружитися із московкою, аргументуючи тим, що кожна українка може *«різати словами»*, натомість московські жінки до такого не здатні, тому що бояться [34].

Особливе місце в драматичній поемі займають образи батьків Оксани та Степана. У період визвольної боротьби Богдана Хмельницького вони підтримували українську справу, однак після поразки їхні шляхи розходяться. Батьки Оксани залишаються в Україні, тоді як батько Степана разом із родиною вирушає до Москви, сподіваючись допомагати батьківщині здалеку. Та московська реальність поступово змушує його пристосуватися заради виживання. Побут родини підкреслює суперечливість їхнього становища: мати Степана й далі носить український одяг, однак Оксану змушують вдягнути московське вбрання; Степан бере шлюб з українкою, проте для його молодшої сестри нареченого шукають уже в московському середовищі. Симптоматично й те, що саме мати Степана, щиро переймаючись долею невістки, навчає її *«московської мудрості»*, необхідної для виживання: *«З вовками жий – по-вовчи вий!»* [29, с. 30].

Отже, у драматичній поемі Лесі Українки «Бояриня» опозиція «свій / чужий» формується на морально-етичному, побутовому та національно-світоглядному рівнях. Письменниця послідовно підкреслює контраст між

українським і московським життям, наголошуючи на потребі визволення України з-під влади Московії.

«Бояриня» – єдиний твір письменниці, у якому національна історія України показана без характерних для Лесі Українки історичних чи біблійних алегорій. Тут простежується чітка історична конкретика – трагічний період, що тривав близько двадцяти п'яти років після смерті гетьмана Богдана Хмельницького і відомий під назвою «Руїна» [29, с. 176].

Ця п'єса має ознаки драми ідей. Основний конфлікт розгортається у формі дискусії, у якій персонажі поділяються на два табори відповідно до своїх світоглядних позицій. Зіткнення ідейних мотивів – пасивності й пристосуванства, з одного боку, та ностальгії й вірності Україні – з іншого – визначає їхні життєві орієнтири. Одні персонажі схиляються до компромісу з московською владою, прагнуть пристосуватися до обставин, інші ж зберігають національну гідність і не приймають удаваної прихильності чужинців, лишаючись вірними батьківщині навіть у чужому середовищі.

Підкреслимо, що дійові особи в «Боярині» вони не є історичними, хоча у творі є згадки про реальні постаті українських діячів тієї доби. Наприклад, в особистості Яхненка, козака-гостя, який привіз Оксані листа від товаришки, можна розглядіти тестя Дорошенка. Це Яхненко, який насправді приїхав в Московію як посланець гетьмана чигиринського.

З історичних явищ, що відображуються в «Боярині», треба відзначити церковні братства, в яких брали участь і жінки [13, с. 20-21]. З поеми видно, що Оксана є братчиця, і що ця організація, до якої вона належить, має національно-поетичний характер, оскільки дівчата, члени цього братства, пошивши корогву, і таємно посилають її в Чигирин.

У першій дії «Боярині» Іван, брат Оксани, докоряє Степанові та його батькові за те, що, втративши своє майно, вони «знадобилися на соболі московські». Цей історичний факт, характерний для українсько-московських взаємин, широко висвітлений у працях Миколи Костомарова і згадується, зокрема, в «Байді» Пантелеймона Куліша [13, с. 21].

У третій дії «Боярині» козак-гість повідомляє Степанові про утиски, яких зазнає український народ від московських урядників. Подібні свідчення подає і Костомаров, згадуючи численні скарги-супліки українців на ім'я царя чи високопосадовців московської влади. Саме з такою суплікою до Москви прибуває й козак у драмі, а Степан бере від нього звернення, аби передати його цареві. Про такі документи згадує М. Костомаров [13, с. 21].

Через сприйняття Оксани Леся Українка відтворює засади політичного та соціального устрою Московії того часу, побудованого на доносах, стеженні та катуваннях людей. Такі описи містяться у статті М. Костомарова «Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях» [13, с. 22].

Степан, який знає справжню сутність московського життя та його законів, намагається залякати Оксану «дибою». Для Оксани ж Московія постає як простір насилля – з канчуками та палями. Опис подібних катувань представлено в монографії М. Костомарова «Руїна», в якій автор пише про тортури «московським хомутом», яких зазнали український гетьман Дем'ян Многогрішний та генеральний осавул Матвій Гвинтовка. Відзначимо, що у драматичній поемі «Бояриня» присутні згадки про рабство як неодмінний атрибут російської дійсності. Рабство дуже вразило Оксану, яка приїхала в Московщину з вільної України й відчувається в Москві абсолютно чужою. М. Костомаров також згадував у своїх працях, що в XVII віці на Московщині торгували людьми.

Степан постає як морально сформований образ московського боярина, життя якого при царі змушує бути хитрим, облудним і приниженим. Нормою для такого життя є пряме прислужування цареві. Приклади такого підходу подаються як М. Костомаровим, так і іншими істориками. Низький моральний рівень московського боярина виявлявся у звичаї цілувати цареві руку. Степан розуміє всю огидність цього акту, але все одно не відмовляється це робити. Цілування царської руки описав М. Костомаров, у тому місці «Руїни», де мова йде про те, як цар приймав гетьмана Бруховецького [13, с. 23].

Московські бояри було морально і духовно убогими, але зневажливо ставилися до всіх інших народів. Це явище засвідчує стаття М. Костомарова «Дві руські народності». Матеріальний і духовний московський побут XVII століття, який Леся Українка відтворює в «Боярині», також описано у М. Костомарова, тут же наявні назви московського вбрання [13, с. 24]. Автор пише і про бенкети, пиятику та звади, згадані у творі.

У першій дії твору «Бояриня» Степан розповідає родичам Оксани біблійну історію про Каїна і Авеля. Зі слів К. В. Квітки відомо, що Леся Українка ніколи не розлучалася з Біблією, тому вона використала це джерело. Біблійна легенда про Каїна і Авеля має символічне підґрунтя. В постаті першого злочинця людства, про якого говорить Степан, втілені ті руйнівні сили, які спровокували чвари і розбрат. І вони закінчувались кривавими наслідками. Саме заради збереження миру і злагоди пішов слугувати Україні на чужині Степан, проте компроміс із поневолювачами власного народу не приносить добра для Вітчизни [29, с. 185].

Отже, у драматичній поемі «Бояриня» реалізація концепту «свій / чужий» відбувається передусім на національному рівні. Позиція «свого» належить Україні, її волелюбності, національної ідентичності, звичаям, побуту, моралі. «Чужим» постає Московщина, яка є загарбником, має нелюдські закони, керується шовінізмом. Водночас концепт «свій / чужий» у «Боярині» — це серцевина національної трагедії: українець може втратити свободу не лише через окупацію, а й через внутрішню покору, духовну зраду. Водночас підкреслюється моральна стійкість і послідовність українства: Оксана гине, але не стає чужою собі, і в цьому її духовна перемога.

2.3. Опозиційність людини і природи в драмі-феєрії «Лісова пісня»

Драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня» (1911) створена на національно-фольклорному підґрунті. Цей твір привертає увагу критиків і літературознавців, викликаючи різні суперечки про ідейне навантаження та

полярні підходи трактування змістових сегментів п'єси. Однак, незаперечним є те, що «Лісову пісню» слід сприймати не лише як самобутнє літературне явище, а як на глибоко філософський, позначений увагою до екзистенційних ідей твір, що увібрав до себе кращі набутки світової класики у використанні міфологічних образів. І при цьому «Лісова пісня» розглядається як новаторське за формою та змістом явище [30, с. 187-188].

А. Бичко вважає, що в «Лісовій пісні» основною є проблема гармонії людського життя. Виділяється широкий, вселюдський аспект цього явища, оскільки виразником складної сутності життя людини в цілому є певна сума зовнішніх і внутрішніх особливостей цього життя [2, с. 116]. Пошук свого місця у світі, самореалізації, гармонії між «своїм» і «чужим» світами – все це розглядаємо як важливу частину ідейного навантаження твору.

В аналізованій розвідці наголошено, що, для нашого часу до певної міри банальними стали заклики до охорони природного світу, так званого «навколишнього середовища, а в «Лісовій пісні» Леся Українка ставить і підносить ці питання на високий філософський рівень, розкриваючи проблематику не лише протистояння, але й позитивної взаємодії людини природою і навколишнім світом [2, с. 116].

Письменниця підкреслює можливості гармонійного існування світу, центром якого є буття людини. Взаємодія підкреслюється наголосом на тому, що всі природні сили, що діють у драмі, мають антропоморфні риси, можуть мислити і діяти як люди. Проте у творі розкрито й гостре протистояння між світом природи і світом людини, яке засновується на відчутті причетності до «свого» або «чужого» природного або людського світу. Опозиція «свій / чужий» постає у творі як низка колізій персонажів, пов'язана із неможливістю бути «своїм» у певному із двох світів.

А. Бичко наголошує, що весь зміст твору «Лісова пісня» підпорядкований принципу вічного колообігу природного світу. Рушійною силою постає в основному людська зла воля, адже втручання людини, якщо воно так чи інакше руйнує природу, завдає їй буквально смертельної шкоди:

дуба зрубано, озеро зіпсоване коноплями, відповідно загнано людських коней, згорає людська хата [2, с. 117]. І лише той, хто шанує природу та її ознаки, заслуговує на повагу. Таким є дядько Лев, який почувається своїм і в природному і в людському світах. Поруч із цим тільки в людському світі природна істота Мавка змогла набути людської душі, отже здобути найкраще «своє», що має означений світ.

У результаті відмови від того, що складає саму сутність життя особистості, людина є приреченою. Це відбувається з Лукашем, адже він так і не зрозумів своєї особистої духовної екзистенції. Та все ж драма має оптимістичний кінець, який виглядає дещо дивним. За всіма канонами щаслива розв'язка нерозривно пов'язана з «фізичною», тілесною перемогою, чого немає в «Лісовій пісні», проте є перемога духу. Дійсною трагедією авторка вважає непорушність, байдужість і «консерватизм» [2, с. 118-119]. Тому найстрашнішим образом є не смерть, а «Той, що в скелі сидить», що підкреслює відчуженість від реального світу. Саме перемогу душі й мистецтва над байдужістю, прагматизмом і приземленістю втілено в останніх рядках «Лісової пісні», коли Мавка обіцяє співати людям, які до неї прийдуть, саме Лукашевих пісень [37].

Слід звернути увагу й на інший ідейний аспект «Лісової пісні», пов'язаний із реалізацією концепту «свій / чужий». Відомо, що Леся Українка добре орієнтувалася в романтичній концепції сильної індивідуальності, викладеній у працях Ф. Ніцше та широко представлений у тогочасній українській літературі. Традиційно ця концепція базувалася на протиставленні виняткової особистості натовпу. Письменниця осмислює проблему ширше, в екзистенційному вимірі: жоден персонаж її драми не є «частиною маси», кожен володіє власною унікальною долею й має особистий, неповторний внутрішній світ. У «Лісовій пісні» фактично немає суто другорядних постатей – усі персонажі важливі, і лише їх спільна взаємодія формує цілісність драматичного світу.

Леся Українка прагнула пробудити в людині внутрішню свободу, показати високий сенс існування та шлях самопізнання. Її метою було

вивести «раба буденності» на рівень творця власного життя. Для цього драматург вибудовує особливу композиційну перспективу, що дозволяє виокремити ключові ідеї та зосередити на них увагу читача. Саме так працювали драматурги від античності – Есхіл, Софокл, Евріпід – до новітніх авторів, таких як Шекспір, Шіллер, Сартр чи Камю [2, с. 119–120].

Аналізуючи твір «Лісова пісня», Т. Гундорова зазначає, що питання нового, модерного мистецтва стало для Лесі Українки чи не основним. Вся творча практика Лесі Українки розгортає проблематику не об'єктивного історичного характеру, а питання дискурсивні, тобто проблематику, пов'язану із формою, характером, змістом, підтекстом і контекстом людського життя і спілкування [11, с. 69].

Дослідниця В. Агеєва [1, с. 69] підкреслює, що Леся Українка провідним стилем своєї доби вважала неоромантизм. Це стиль, який пов'язаний для кожної літератури з відмовою від реалістичної конкретики, і з поривом *ins Blaue* та увагою до індивідуальної психології особистості та індивідуальних ціннісних орієнтирів. Дослідниця підкреслює, що неоромантичні персонажі-бунтарі, яких зображує у драматичних творах Леся Українка, виділяються насамперед цілеспрямованістю, волелюбністю та силою волі, готовністю до боротьби й протистояння злу. У «Лісовій пісні» створено не лише і не стільки чарівну поетичну історію, а розгалужену, структуровану філософію людського буття, у якій через художню реалізацію контрасту «свій / чужий» розкривається зіткнення двох світів – людського і природного, духовного і матеріального, вільного і обмеженого, поетичного і приземленого. Драму-феєрію «Лісова пісня» варто розглядати як твір, у якому широко представлено глибинні буттєві та екзистенційні опозиції. На передній план виступає вічне протистояння мрії й реальності, зіткнення високої духовної краси з одноманітністю та приземленістю повсякденного життя. Леся Українка тонко й багатогранно відтворює боротьбу між свободою внутрішнього світу й обмеженнями соціального середовища, що позбавляє людину її природної гармонії, нав'язує чужі правила, стримує прагнення до творчості та самореалізації.

Головна тема драми – конфлікт людини з природою та одночасно її глибинний зв'язок із нею, адже Мавка й Лукаш уособлюють два полюси людського існування: духовну волю та живу творчу силу, з одного боку, і залежність від суспільних норм, побутових обов'язків і родинних приписів – з іншого. Через їхню історію драматург показує, як зіткнення природного, справжнього начала з вимогами буденності призводить до трагедії, втрати себе, духовного зламу.

Разом із тим Леся Українка відкриває у своєму творі й універсальний вимір: «Лісова пісня» виходить за межі фольклорної основи й перетворюється на філософську притчу про сутність людської душі, ціну свободи, незнищенність краси та силу творчого начала. Драма-феєрія постає як художній простір, у якому вічні опозиції добра і зла, свободи й неволі, духовності та матеріальності набувають індивідуально-особистісного виміру, роблячи твір надзвичайно актуальним для кожної епохи. Через систему образів Леся Українка вибудовує глибоку символіку «свого» та «чужого» світів, у якій кожен персонаж уособлює певну цінність або антисвіт. Бачення цих світів представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.1.

«Свій» і «чужий» як два протилежні світи

«Свій» світ	«Чужий» світ
Світ природи, волі, краси, гармонії, мистецтва	Світ людей, користі, буденності, приземленості
Мавка, Лісовик, Водяник, Русалка	Килина, мати Лукаша
Поетичність, духовність, любов	Практичність, матеріалізм, страх
Закон серця	Закон вигоди

Персонажі Дядька Лева й Мавки постають своєрідними містками, які поєднують кращі риси обох світів. Образ Мавки розглядаємо як уособлення вільного духу природи, краси, добра, безкорисливої любові. Вона не належить до людського світу, але прагне пізнати його, пробуджена голосом сопілки Лукаша, і тому звертається саме до нього. Однак частки буденного

людського світу не сприймають її, для них вона «чужа», оскільки надто щира, чиста й не може знайти свого місця у світі, де панує користь. Відомі слова *«Я в серці маю те, що не вмирає...»* [37] утверджують вічність духовних цінностей, які не може прийняти «чужий» світ.

Лукаш – трагічна постать, яка перебуває між двома світами. Його душа тягнеться до краси, пісні, природи, але він не витримує тиску буденного життя. Коли він зрікається Мавки, він зраджує «свій» поетичний світ і стає «чужим самому собі». Лукаш не обрав зла, але вибрав буденність – і це руйнує його життя.

Людський світ, представлений постатями матері Лукаша й Килини – це «чужий» світ, у якому цінність має лише матеріальне, а для духовного немає місця.

У фіналі твору кордон між світами стирається: Мавка стає вічним символом духовного життя, що не піддається смерті.

2.4. Опозиційність мистецтва поневолюваних та поневолювачів у драматичній поемі «Оргія»

Остання драма Лесі Українки «Оргія» (1913) присвячена сфері національно-визвольних процесів, у творі та утверджує духовну незламність, моральний максималізм і безкомпромісність національно свідомого митця із поневолювачами його вітчизни [30, с. 198]. Наче віддаляючись від сьогодення, шляхом через актуалізації інтертекстуальних натяків, біблійних і античних ремінісценцій та алюзії, поетеса проникливо діагностувала і розкрила драматичну сутність своєї кризової доби [1, с. 70].

Проблематика, яку видатна авторка порушувала у драматичних творах («Осінь казка», «На руїнах», «Вавілонський полон»), в останній завершеній драмі Лесі Українки набуває глибокого суспільно-політичного наголосу та морально-етичної загостреності. Політичні алюзії в обрамленні історично-

міфологічного античного контексту прочитуються як відверті і сміливі, присвячені долі поневоленого та зрусіфікованого українського народу.

Твір «Оргія» складається з двох актів, дія відбувається у короткий відрізок часу, а саме – один день, та на цей час і випадають випробування, що стають фатальними в житті головного героя драми – Антея.

Місце дії цієї драматичного твору – грецьке місто Коринф. Такий вибір був підказаний під час подорожі письменниці до Єгипту через Чорне, Середземне, Егейське моря; вона особливо хвилювалась за долю Еллади, бо ця країна в той час вела визвольну боротьбу проти турків [30, с. 198,].

Трагічні події історії стародавньої та сучасної Греції, що стала підґрунтям для написання видатного твору української і світової літератури, Леся своїм пером «намалювала» художньо-узагальнену картину буття митців власної поневоленої вітчизни, України, адже українці так чи інакше жили інтелектуальний потенціал Російської імперії.

Дослідники вказують, що багато українських видатних діячів стали на службу Росії. Серед них – такі постаті, як Прокопович, Кондратюк, Кибальчич, Корольов та інші. Навіть Клемент Квітка, чоловік Лесі Українки, став у радянські часи видатним професором, музикознавцем, працював у Московській консерваторії.

Вважаємо, що політичними натяками цього видатного твору Леся Українка провіщала трагічну долю української еліти.

У драматичній поемі «Оргія» головною вважаємо проблему духовного виразу громадянської позиції митця в умовах національного поневолення. Ідейно твір спрямовано проти жорстокої колонізаторської політики та знущання над поневоленими народами. В ідейно-смысловому контексті драматична поема «Оргія» продовжує «Бояриню». Події твору відбуваються в давньогрецькому суспільстві в добу його колоніальної залежності від Римської імперії. «Античний фон» п'єси критики тлумачать по-різному. Так, Б. Якубський у перемові до «Оргії» писав, що соціальну колізію у творі втілено в національну форму. Я. Поліщук зауважує, що «прив'язувати»

ідейний зміст кращих Лесиних творів до певних подій суспільного життя доби було б щонайменше некоректно. А. Бичко твердить, що «при всьому широкому просторовому діапазоні тематики, яка представлена в драмах Лесі Українки, є певна етногеографічна єдність – всі вони орієнтовані на Україну. Адже тема, винесена в них як центральна, є визначальною для українського життя – це зрадництво. В. Гуменюк зазначає, що античний фон «Оргії» є художньою умовністю. На модель давньогрецького суспільства в часи його колоніальної залежності від Риму Леся Українка проектує в драмі взаємини України з Росією своєї доби. На нашу думку, паралель між завойованим Корінфом та колоніальною Україною є прозорою [22, с. 183- 184].

С. Кочерга оцінює драматичну поему «Оргія» як твір, у якому за допомогою антично-римської моделі культури розкриваються проблеми національного будівництва та визначення духовних пріоритетів сучасної їй української дійсності [28, с. 5].

О. Турган переконливо довела, що новаторським здобутком української літератури на межі XIX та XX ст. стала «інтерпретація й трансформація античного міфу, творення на його основі власної авторської міфології», до якого зверталася Леся Українка [28, с. 5].

У системі персонажів драми «Оргія» представлено різні ідейні позиції митців поневоленого народу, які втілюють різні грані концепту «свій / чужий». З одного боку, центральним персонажем твору постає безкомпромісний, національно-патріотичний співець Антей, який представляє собою уособлення життєвого кредо самої авторки, а також її сучасників та попередників – Володимира Винниченка, Олександра Олеся, Тараса Шевченка, Івана Франка та багатьох інших видатних митців України. З іншого боку у драмі гранично виразно окреслена конформістська, зрадницька позиція інших персонажів. Серед них – скульптор Федон, учень Антея Хілон, дружина Неріса. Антею, який категорично не хоче продавати своє мистецтво римським поневолювачам, більш за все боляче саме через те, що рідні зраджують батьківщину. Також у творі «Оргія» ми бачимо тих, хто

хоче, спираючися на свою «месіанську» силу завойовника, насадити серед підкореного народу свої установки, принципи мислення, менталітет, вони хочуть денаціоналізувати підкорений народ. Серед них такі персонажі, як Префект, Меценат, Прокуратор.

Головний персонаж твору, Антей, розуміє, що підпорядкування творця вимогам чужого оточення буде проходити за рахунок регуляції зовнішньої діяльності та уніфікації ідеалів. Це звужуватиме можливості особистої самореалізації. Національно свідомо позиція Антея яскраво підкреслена у фразях: *«Топтати рідних лаврів я не хочу. Триумфи в Римі – то ганьба для мене»*, *«<...> хист мій я таки ціную вище, ніж ті гроші, що приходять з нього»*, *«<...> а я лишусь «без хліба і без слави», як ти казав, та, може, не без честі»* [38]. Текстуальні антоніми, що вживає Антей, вказують на протистояння героя та чужого для нього світу завойовників («триумфи» «ганьба», «без хліба і слави» – «не без честі») та увиразнюють душевну драму індивідуума, викликану загостреним чуттям неволі та насадженням чужої ідеології [22, с. 184-185].

Розгортання сюжету у творі підкреслено розкриттям трагізму, що зумовлений непримиренністю свободи (як «свого») і рабства (як «чужого»). Таки підхід дозволив авторці показати проблему екзистенційного вибору, яка поставала перед особистістю в чужому національному оточенні. Науковці вказують, що в ситуації, коли екзистенційна сутність індивіда проявляється найвиразніше, складаються передумови для проявів свободи. Дійові особи твору опиняються перед вибором – пристосуватися до нових умов, здобути навіть славу, або не розмінювати свій хист та не творити для втіхи для поневолювачів. Федон, Неріса, Хілон, обирають перший варіант, але Антей, за підтримки своєї сестри Евфрозіни заявляє, що така втрата самоідентичності – це не лише втрата особистісної свободи, але й злочин проти хисту, коли митець, позбавлений свободи самовираження, стає маріонеткою або навіть зброєю в руках «чужих» (завойовників). Саме цілями та можливостями самореалізації визначаються межі свободи, яка насамперед

залежить від рівня розвитку особистості, оскільки її змістовність полягає у створенні особистістю власної духовності, яка корелює лише із її власними переконаннями, а не чужими інтересами [22, с. 184].

У творі виразно розкрито проблему служіння митця Батьківщині в її національно-визвольній боротьбі. Це питання Леся ставила і в «Давній казці», і в «Вавілонському полоні», і в творі «На руїнах». Образ Антея – це образ справжнього громадянина своєї Батьківщини. Він відзначається переконаннями і вчинками відданого своїй Батьківщині митця-патріота. Служити завойовникам, навіть якщо вони добре ставляться до завойованого народу, для Антея – безчестя та ганьба.

Антеї живе дуже аскетично, і Неріса вмовляє його служити Риму у своїй творчості, адже вона, його дружина, хоче мати статки, гарне життя. Мистецька, а передусім національна стійкість і безкомпромісність оборони національних святинь і зневаженої, а по суті вже майже поглинутої чужинцями культури свого народу, зберігається персонажем до кінця, коли він обирає смерть, а не безчесну славу. Його смерть розглядається не як поразка, а як акт протесту проти чужого світу завойовників. У своїй стійкості і непохитності герой «Оргії» має багато спільного із Руфіном з «Руфіна і Прісцилли», із адвокатом Мартіаном з однойменної драми. Як Руфін, Антей відданий своїй вітчизні і моральним принципам, не може поступитися ними навіть в екзистенційній ситуації. Як адвоката Мартіана його зраджують найближчі люди й він залишається самотнім у відстоюванні свого ідейного кредо [30, с. 199]. Науковці вважають, що Антей більш величний і трагічний в уособленні буття національної еліти, яка у своїй безкомпромісності не дала чужинцям можливості остаточно зневажити гідність і честь, зберігаючи самобутність і унікальність національно маркованої музи. Руфін мав люблячу дружину, з якою разом пішов на страту. Мартіан у поразках і горі через лихо й страждання знаходить вихід у досягненні благородної мети – порятунку одновірців, братів во Христі. Антея ж зраджують друзі, які з кон'юнктурних міркувань, заради кар'єри і слави мистецький свій дар повернули на службу

завойовникам: учень Хілон переходить на латину, вступає в хор панегіристів, розуміючи, що позиція вчителя не дасть можливість пробитися до римського привілейованого світу; скульптор Федон, бажаючи прийняти лаври із рук чужинців, продає римлянам свій витвір – статую богині Терпсіхори, котру ліпив з Неріси [30, с. 200].

Антеї упевнений, що не може бути естетичної, духовної та мистецької волі, коли людина знаходиться у фізичній неволі, і ця неволя є неприйнятна для її внутрішньої організації та системи цінностей. Ситуація із римською оргією, на якій танцює Неріса, тяжіє над Антеєм, змушуючи робити власний вибір. Для творчої особи, як і для кожної інтелектуальної людини, цей вибір подається однозначним – не скоритися чужому світові. Вихід з цього замкнутого кола, поетеса бачить у смерті («Оргія», «Бояриня», «Кассандра»), бо тільки за умови наявності всіх трьох свобод – естетичної, етичної, фізичної – людина може бути по-справжньому вільною.

Сестра Антея, Евфрозіна – персонаж, який можемо трактувати як втілення для Лукаша частини «свого», творчого й духовно багатого світу. Вона розділяє світогляд брата стосовно волі й національної самосвідомості, є спорідненою душею і найкращим другом. Авторка наголошує, що Евфрозіна здатна оцінити не лише любов та повагу до неї брата, а й підтримати його світогляд, талант і вчинки. Характер сестри дуже високо оцінюється Антеєм. Життя Евфрозіни подається і в ракурсі повсякденності (*«завжди в гінкеї та все в роботі»*). Символічною стає сцена, у якій Евфрозіна вінчає дар Антея лавровим вінком, і Антей сприймає їх як найвищу цінність, хоча ці лаври були вручені не прилюдно, а наодинці. Персоналізація образу Евфрозіни дає можливість інтерпретувати цей образ як образ нової жінки, що корелює з усталеними національними, моральними, родинними цінностями, сформованим світоглядом, здатністю до самопожертви, роблячи її образ безсумнівним виявом «свого» для протагоніста твору Антея [58, с. 274].

«Чужий» світ завойовників представлений перш за все образом Мецената. Він діє за принципами підкорення або купівлі. Він поділив греків

на рабів і «вільних громадян». Зовні він привітний з греками, та насправді вважає Грецію смітником, а греків – сміттям.

С. Кочерга робить висновок, що оргію кожен із героїв сприймає по різному: для Антея, оргія – «свята оргія», код духовної ідентичності, а для Неріси – «розкішна оргія», код плоті [28, с. 10]. Показово, що оргія в залежності від її змісту теж стає атрибутом або «свого», або «чужого» світів.

В. Панченко слушно зазначає, що є дві речі, що їх не в змозі переступити еллінський співець Антей. Першою дослідник називає честь, яка для Антея важить більше, ніж слава і гроші, отримані із рук завойовників, а другою науковець вважає національний обов'язок. Незважаючи на меншість, на те, що суспільство цілком асимілювалося в рабстві, а завойовники відкидають мову поневолених, але нескорені митці протистоять такому «чужому» світу. «Може, хіба нащадки все «зрозуміють», а зрозумівши – поселять у «країні слави»... Еллада просто зникла б, якби не такі, як Антей. А хіба не погасла б Україна, якби її німота не переривалася голосами Шевченка, Куліша, Франка, Драгоманова, Лесі Українки?» [47, с. 201].

У драматичній поемі «Оргія» визначення мети діяльності персонажів наочно репрезентує проблему ціни визнання та успіху. Сутність національного світогляду Антея розкривають фрази: *«відколи безславна сама Еллада – елліни повинні жадобу слави в серці заглушити»*, *«переможець лиш тоді похвалить, коли подоланий похилить чоло йому до ніг і порох поцілує з-під стіп його»* [38]. Хор панегіристів Мецената Антей сприймає як *«зграю запродавців, злочинців проти хисту»*. Антей розуміє патріотичний обов'язок як найвищу святиню і відчуває необхідність служіння батьківщині, оскільки щиро вболіває за долю рідної землі. Метою його життя є *«признання в ріднім краю без помочі ласкавих переможців»*. Чітке позиціонування змісту мистецької творчості розкриває зв'язок між свободою та моральністю суб'єкта. Колишній товариш Антея Федон, дружина Неріса і учень Хілон прагнуть слави та визнання за будь-яких умов. Федон, відвідавши Мецената та продавши *«витвір рук своїх»*, заявляє:

*Я не запродав
Свої Терпсіхори. Я поставив
Її на подив людський, мов у храмі.
Чи вже вона й для храму засвята?.. [38]*

Він переконаний, що слава і в полоні все одно буде славою, переходячи у такий спосіб до «чужого» світу – світу завойовників. Подібної думки дотримується і Неріса, яку Антей свого часу викупив із рабства. Вона залишається в ситуації рабства внутрішнього, не цінує свободу. Це пояснює її вибір слави і грошей, які можна здобути і з рук переможців-чужинців.

Неріса підбиває Антея на компроміс із поневолювачами, переслідуючи свої корисливі інтереси. Неріса – колишня танцівниця-рабиня. Вона звикла до здобутих ганьбою слави і розкоші, з дитинства виховувалася серед римлян. Саме тому поняття честі, духовності, гідності їй чужі і незрозумілі. Врешті-решт Неріса зраджує Антею і в ідейному сенсі.

Пов'язуючи свою долю з колонізаторами («чужими»), дійові персонажі стверджують свій громадянський вибір. Вони відступилися від інтересів країни, віддали завойовникам свій таланти, не усвідомлюють помилковості скоєного і того, що подібний вибір обернеться неможливістю реалізувати внутрішній патріотичний потенціал [22, с. 186].

Антей розуміє: якщо не буде свободи, людина не зможе виконати свою місію та призначення, тому наш головний герой бачить лише один вихід – смерть. Неріса зраджує не лише особисті, але й національно-патріотичні, ідейні почуття Антея, і цим самим доводить конфлікт Антея із чужинським середовищем до трагічної межі. Головний герой вбиває дружину і себе, його останні слова: *«Товариші, даю вам добрий приклад»* [38]. Антей – носій трагічного начала, він терпить поразку, тому що усвідомив трагічну нездійсненність своїх ідеалів, і він помирає. Смертю Антея стверджує право на розвиток своєї рідної культури.

Драматичною поемою «Орґія» Леся доводить, що неволя заперечує розкриття духа й цілісності людини, творчого індивідуума. Покора

завойовникам робить неможливим вибір на користь волі, свободи, незалежності. Саме через усвідомлення мети буття свобода трансформується в творчий акт та самовизначення особистості. Це повнота відповідальності за свої вчинки, так чи інакше спрямовані на захист «свого» світу.

Протагоніст в аналізованому творі відчуває екзистенційну потребу свободи, сприймає її як неодмінний атрибут людського буття, суттєво важливий фактор самореалізації особистості [22, с. 187].

Антеї знає, що Рим (прозора алюзія до сучасної авторці Російської імперії) збагачує свій культурно-мистецький резерв та присвоює собі матеріальні і духовні статки підкорених народів. (*«Неславу дозволяють нам носити, а славу Рим бере, немов податок...<...> стяг всі скарби з усіх країн руками Меценатів»*). Антей відмовляється від своїх друзів-ренегатів. На слова Федона: *«Ми вже не друзями розстаємось?»* – будучи незворушним у своєму виборі, герой відповідає: *«Боюсь, коли б не стрілись ворогами»* [38]. Такий же вибір зробила і Принцеса з «Осінньої казки» у ставленні до колишнього друга Лицаря, який теж обрав «чужий» світ.

Неріса гине від рук Антея, який і на оргії показав себе непохитним в моральному і ідейному виборі. Потрапивши у безвихідь, співець власноруч губить себе, унеможлививши тим самим глум і покару від ворога. «Оргія» має ознаки трагедійного жанру. Головний герой, як сильна особистість, який самотній у своїй боротьбі, критична, та безвихідна ситуація, фатальність колізії, яка не може завершитись компромісом, і врешті неминучий, запрограмований та визначений обставинами трагічний кінець [30, с. 200].

Однак смерть митця утверджує головну ідею твору «Оргія» – ідею патріотичного й національного подвигу Антея. Митця, який мріяв своїм талантом прославляти рідну країну. І він залишився вірним своїй ідеї, своїй вітчизні, навіть до смерті, адже це – найвищий прояв любові до батьківщини. Антей навіть в умовах колоніальної денаціоналізації залишився вірним своїй рідній землі, своїй країні. Митець Антей був непохитним у патріотичній вірності та непідвладним корисливим інтересам. Він не хотів від

завойовників слави та багатства. Отже, Еллада й елліни залишаються для Антея найвищими проявами «свого» світу і в системі мистецьких цінностей та моральних пріоритетів.

У всіх обставинах цього видатного твору можна впізнати соціально-політичні умови суспільства початку ХХ століття, в якому жила видатна авторка. Принцип колоніального поневолення через асиміляцію та денаціоналізацію переможених і переможців в «Оргії» проголошується Меценатом. Така сама політика була в Радянській імперії. Меценат здійснює цю політику за допомогою культурних та освітніх заходів. Насильницькі, тоталітарні прояви імперського панування в драмі втілені в образах Прокуратора та Префекта, які демонструють відверту зневагу до життя підкорених народів. Хоча Леся Українка описує Елладу та інші країни, у її творчому світобаченні завжди проступає образ України. Тому у висловлюваннях і поведінці Префекта та Прокуратора легко впізнати риси царських намісників – вірних служителів самодержавства, що прагнули будь-якими методами придушити найменші спроби українського народу боротися проти російського гніту та за власне визволення [30, с. 201].

Л. Масенко зауважує, що в «Оргії» Леся Українка не лише продовжує, а й поглиблює провідну тему «Боярині» – тему національної зради. У центрі твору письменниця ставить надзвичайно важливу моральну дилему – проблему вибору. Однак інша історична епоха зумовлює й зміну середовища, у якому точаться ідейні суперечки. Дія «Оргії» переносить нас у часи, коли боротьба за національне існування переходить із поля військових дій у площину культури. Як говорить у драмі Ефрозіна, сестра Антея, *«Аполлон один з усіх богів не розлюбив Еллади, і є ще їй надія на життя»* [38]. Це період, коли доля нації залежить від того, чи зможе вона зберегти свою мову та культурну спадщину, бо загарбник змінює тактику – він більше не застосовує меч, а пропонує гроші, прагнучи не вбити, а підкупити. За таких умов охоронцем національного духу постає не воїн, а митець, і тому

характерний для «Боярині» конфлікт між вірністю своєму народові та пристосуванством переноситься у сферу мистецтва [41, с. 73].

Дослідниця також наголошує, що одним із ключових елементів ідейно-сміслової структури твору є діалог митця Антея зі скульптором Федоном. Ця розмова вражає лаконізмом, стислістю думки та афористичністю висловів, водночас акумулюючи протистояння двох світів – «свого», еллінського, та «чужого», римського. Через Антея Леся Українка висловлює власні гіркі роздуми про долю митця, який залишається вірним своєму народу. У цих словах відчувається своєрідний підсумок її власного життєвого і творчого досвіду, її моральний «заповіт борцям за свободу».

На противагу Антею, честолюбний Федон не бажає жити в бідності й невизнанні, подібно до шанованого, але скромного Антея. Він погоджується продати свою статую Терпсіхори Меценатові. Своє рішення Федон виправдовує тим, що митець, обдарований талантом, не має права приховувати свої творіння, адже мистецтво належить усім – незалежно від походження. Досягнувши слави, навіть за посередництва завойовника, він нібито прославляє і свою поневолену батьківщину. Федон запевняє, що мистецький витвір завжди залишиться мистецьким, і це не залежить від того, хто ним володітиме.

Антею, як свідомий і принциповий митець, рішуче заперечує такі аргументи, наголошуючи, що подібний шлях не приведе до справжньої слави. На його думку, у колоніальних умовах митцеві дозволяють лише носити ганьбу, тоді як славу привласнює собі Рим:

*Неславу дозволяють нам носити,
А славу Рим бере, немов податок.
І тая Терпсіхора, що продав ти,
Прославить не Елладу й не тебе,
А той багатий Рим, що стяг всі скарби
З усіх країв руками Меценатів [38].*

Митець, який переходить служити імперській владі, не тільки обкрадає свій народ та збагачує завойовника. Він обкрадає і себе, бо талант – це те, чим не можна торгувати. Національна зрада митця повертається проти нього, з творця він перетворюється на того, ким можна керувати й маніпулювати.

Справжнє ставлення переможців до культури подоланого народу Леся Українка розкриває в полілозі за участю Прокуратора, Префекта й Мецената. Між представниками «чужого» світу завойовників немає спільної думки щодо того, як оцінювати здобутки еллінської країни. Римські посадовці по-різному ставляться до грецької культури, і з цього приводу між ними навіть виникає суперечка. Прокуратор і Префект заперечують значущість еллінів у всьому, що становить предмет гордоців їхньої власної культури. Греки, за їх переконанням, не мали в минулому своїх героїв [41, с. 73-74].

У драматичній поемі Лесі Українки «Оргія» розгортається інтелектуальна дуель навколо питання культурної асиміляції та національної ідентичності. Письменниця майстерно конструє дискусію між представниками двох світів – завойовниками-римлянами та підкореною грецькою елітою, перетворюючи античний сюжет на гостру алегорію колоніальних взаємин. Ця дискусія має зовсім інший фінал, аніж попередні суперечки Антея з Хілоном і Федоном, адже римські вельможі доходять до повної згоди, висловленої відверто і цинічно.

Конфлікт між «своїм» і «чужим» набуває тут особливої гостроти через призму мистецького покликання. Якщо Антей, безсилий переконати учня і друга у своїй правоті, розриває стосунки між ними, то троє вельможних завойовників демонструють солідарність у своїх загарбницьких намірах. Їхня єдність контрастує з роз'єднаністю грецького табору, підкреслюючи трагічну вразливість поневоленої нації. Меценат, головний ідеолог культурної асиміляції, розкриває справжню природу свого «замилування до чужинців». Коли Префект жартома, а Прокуратор серйозно зауважують йому, що він далеко заходить у своєму філелленстві («Коли б іще не відділив од Риму Корінфської республіки»), римський вельможа пояснює конкретну

загарбницьку мету своєї стратегії. Він прагне підкорити й заспокоїти греків ласкою й дарами, подолати їхню «дикість і недовірливість» до римлян і так поєднати два народи «в одну родину». Це не щире захоплення грецькою культурою, а витончений механізм духовного поневолення, де культурне визнання стає інструментом політичного контролю [41, с. 75].

Кульмінаційним моментом драматичного напруження стає епізод із танцем Неріси. Нехтуючи заборону свого чоловіка виступати на римській оргії, вона під час співу митця починає танок у нього за спиною. Її підступний крок використовує Меценат, який перериває натхненний спів головного героя і заохочує до танцю Нерісу. Ця сцена віртуозно драматизує конфлікт між мистецькою гідністю та спокусою визнання від завойовника.

Жінка стає перед Меценатом на коліна і дозволяє в присутності свого чоловіка цілувати її в уста. Римський патрон нагороджує її коштовним подарунком, хор панегіристів славить її, на неї сиплються грім оплесків і квіти. Оргія в домі Мецената переводить у ситуаційний план попередні ідейні суперечки і унаочнює правоту Антея: за визнання і славу, одержані від завойовника, митець підкореної нації мусить заплатити втратою честі і гідності. У поведінці Неріси – танцівниці, котра готова відверто торгувати своїм хистом до танців, увиразнюється мотив приниження і ганьби. Цей мотив неодмінно буде присутній у позиції будь-якого митця, що віддає свій талант на службу завойовникові. Леся Українка створює потужну метафору культурної колаборації, де мистецький дар перетворюється на товар на ринку колоніальних амбіцій. Зрада Неріси доводить екзистенційну ситуацію протистояння римським завойовникам співця Антея до крайньої межі. Вірний своєму моральному зобов'язанню зберігати рідну культуру від розтління і занепаду, він не може бути із земляками, що відмовляються від свого покликання заради грошей і слави. В оточенні зрадників і ворогів Антей залишається не тільки самотнім, а й зганьбленим, отже, перемагає «чужий» світ, Меценат досягає свого – «чужий» світ перемагає. У домі чужинця, що прийшов на його рідну землю як загарбник, Антей, зраджений і

другом, і учнем, і дружиною, може зберегти гідність тільки ціною власного життя. Ця трагічна розв'язка не є поразкою, а радше моральною перемогою – відмовою від компромісу з власною совістю. Із тих, кого змогли купити завойовники, залишаються Федон і Хілон, які не посідають почесних місць в їх ієрархії. Позиція колаборантів виявляється подвійно трагічною: зрадивши свою культуру, вони не здобули справжнього визнання в римському світі. Це підкреслює ілюзорність обіцянок культурної асиміляції – підкорені завжди залишаються на маргінесі [26, с. 366]. Отже, асиміляція, злиття «свого» і «чужого» світів не відбувається остаточно. Трагедія в Коринфі не вирішує остаточно долю Греції, бо це тільки один з численних епізодів її сумного існування під римською владою. Антей загинув, але він не один такий, і боротьба триває

Дослідниця Л. Семененко підкреслює, що в українській літературі на зламі XIX і XX століть актуалізувалися проблеми, які були співвіднесені із особистістю людини та її психологічними властивостями у зв'язку з національним, соціальним та моральним життям поневоленої України [58, с. 273].

С. Козак наголошує на неоромантичному спрямуванні творчого доробку письменниці Лесі Українки, характеризує постать авторки як «патріотки і громадянки, яка відчуває на своїх плечах багатовіковий тягар неволі і шукає шлях психологічного та політичного звільнення.

В. Панченко [47] розповідає, що у 1990-х роках драматична поема «Оргія» була представлена в Києві однією із московських театральних труп. Цікавим у цій постановці було режисерське рішення А. Парри, сутність якого полягала в тому, що актори, які грали еллінів, б говорили українською, а актори, що грали римлян – російською. Актор, який грав Мецената (Василь Лановий), переходив із мови на мову в залежності від адресата мовлення. З одного боку таке рішення свідчило про розуміння режисером глибинного змісту драматичної поеми «Оргія», а з іншого – показовою стала думка Василя Ланового, який висловив таку ж ідею, як і його персонаж, тобто

поєднання в одну родину еллінів і римлян. Такий підхід є виявом типової російської позиції. Рим, що підкорив Грецію, перейшов по еллінах, «як по містках, до храму слави всесвітньої» і тим вирвався із «безодні варварства», ловить тепер митців спокусами. Це подібно до того, як світ ловив своїми принадами Григорія Сковороду. І не без успіху, адже під крило переможців переходять учень Антея Хілон, друг-скульптор Федон та дружина Неріса... Антей же обирає горду самопожертву і самотність. Поклик юрби, оргії викликає в нього ще більш дужчу затятість [47, с. 16]. Отже, така постановка, хоч і стала режисерською знахідкою, однак чітко виявила неможливість поєднання двох світів: «свого» – світу поневолюваних, і «чужого» – світу поневолювачів.

Драматична поема Лесі Українки залишається актуальною саме через цю непримиренність, через відмову від ілюзії можливості рівноправного діалогу між культурою-гегемоном і культурою підкореною. Антей гине, але його позиція – це позиція незламної культурної гідності, яка відмовляється від будь-яких компромісів із совістю заради матеріальних благ чи зовнішнього визнання. Ця позиція і на сьогодні резонує як заклик до культурної незалежності та непохитної вірності власній ідентичності. У Антея були свої високі моральні та патріотичні принципи, які він не міг переступити. Це національний обов'язок і честь. Честь була для нього дорожче за славу і гроші з рук римлян. Головний персонаж зробив свій вибір – нести хрест еллінського співця, промовляючи від імені усього еллінського народу. Він вірив, що прийде час, і його батьківщина знов стане незалежною.

Неріса у творі символізує продажне мистецтво. Антей же уособлює національне, істинне мистецтво. У драматичній поемі «Оргія» простежується також лінія опозиційності мистецтва поневолюваних і поневолювачів. Поетеса піднімає важливу проблему про місце митця і мистецтва у цьому світі в таких реаліях. У сучасному світі теж дуже багато митців, які продали свій талант, співаючи в Росії, та вони все одно чужі і ніколи не будуть

своїми. Вони, як і танцівниця Неріса, чужі для Риму, хочуть зберегти громадську ідентичність, але на двох стільцях не всидиш.

Вияви концепту «свій / чужий» у драматичній поемі Лесі Українки «Оргія» унаочнено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Вияви концепту «свій» / «чужий» у драматичній поемі «Оргія»

«Свій» світ	«Чужий» світ
Греки, митці, носії культури, краси, духовної свободи	Римляни, завойовники, раби влади, сили, розкошів
Антеї, Ефрозіна	Меценат, Префект, Прокуратор, Неріса, Федон, Хілон
Свобода духу, честь, любов до мистецтва	Прагматизм, жорстокість, матеріальні насолоди
Національна свобода	Поневолення інших народів, прагнення присвоїти їх здобутки

Висновки до розділу 2

Леся Українка у своїх драматичних творах зображувала гостроту зіткнення «свого» і «чужого» – рідного та ворожого. Вона по-різному підіймала це питання, розкриваючи його зміст у кожному творі – через його індивідуальну призму: у творі «В дому роботи, в країні неволі» авторка протиставляє батьківщину і чужину, роблячи наголос на національному спрямуванні, у драматичній поемі «Бояриня» «своє» і «чуже» простежується через побутовий, національний та духовний рівні, у драмі-феєрії «Лісова пісня» своє зображується через духовність, а чуже – через бездуховність, тобто опозиція «свій / чужий» простежується у ставленні до природи. У творі «Оргія» постає проблема місця митця в поневоленому світі та простежується опозиція «свій / чужий» через національність та мистецтво. Отже, Леся Українка писала про проблему свого і чужого під різними кутами, і в цьому

підході теж ми бачимо її неповторну геніальність. Опозиція «свій / чужий» розкривається у творах на різному тематичному матеріалі.

Отже, Леся Українка майстерно зобразила у своїх творах проблему «свій / чужий» у різних ракурсах: національному, соціальному, моральному, естетичному, мистецькому. Концепт «свій / чужий» отримав різнопланову художню реалізацію.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ТЕМИ

3.1. Творчість Лесі Українки в оцінці методистів

Осмислення можливостей вивчення драматичних творів Лесі Українки у шкільному курсі літератури неможливе без звернення до аналізу чинних програм з літератури. Проаналізувавши шкільну програму з української літератури для 10 класу, відзначаємо низку вимог. Зокрема, учні повинні вміти розкрити такі поняття, як «неоромантизм», «драма-феєрія», «білий вірш», «драматична поема». Ще здобувачі освіти повинні знати основні віхи життєвого та творчого життя письменниці, вміти розказати про основні теми і мотиви її віршів та зробити характеристику образів-символів, алегорій, а також композиційних і ритмомелодійних особливостей. Учням треба навчитись висловлювати власні судження про життя та творчість видатної авторки та визначити її місце в українській та світовій літературі. Також школярі повинні вивчити напам'ять останній монолог Мавки, вміти визначити основні проблеми, порушені в «Лісовій пісні», характеризувати образи, розкрити фольклорну основу сюжету. Треба вміти показати на прикладах з тексту духовну бідність Килини й матері Лукаша, висловити власне ставлення до героїв, вміти скласти їх характеристики [55].

Методист В. Комаров підкреслює, що використання образної наочності відіграє важливу роль у процесі вивчення історії, особливо в середній школі. Йдеться насамперед про використання картин та їхніх репродукцій. Учителю історії доводиться працювати як з художніми творами, так і з навчальними зображеннями. Навчальні картини створені спеціально для дидактичних цілей, тоді як мистецькі полотна не мають прямого педагогічного призначення. Проте будь-який живописний твір може слугувати або джерелом історичних відомостей, або ілюстративним матеріалом для ознайомлення з творчістю певного художника [23, с. 50].

Методисти О. Пометун і Г. Фрейман акцентують на важливості використання технічних засобів навчання. Якщо на початку ХХІ століття це були діафільми чи аудіозаписи, то сьогодні майже кожен учень на уроці має можливість працювати з ноутбуком, планшетом або смартфоном.

Науковці зазначають, що застосування інформаційних технологій та сучасних цифрових пристроїв сприяє підвищенню уваги школярів, зміцнює їхній інтерес до історичного матеріалу, розширює можливості навчальної взаємодії та стимулює розвиток як емоційної, так і інтелектуальної сфер особистості. До того ж, це дозволяє раціонально використовувати навчальний час. Яскраві, емоційно насичені враження, створені за допомогою аудіовізуальних засобів, активізують мислення й творчу уяву учнів. Висока виразність таких матеріалів суттєво збагачує уявлення школярів і відкриває широкі можливості для виховного впливу [51, с. 193].

Застосування електронних засобів навчального призначення, поміж іншим, обумовлене інтенсифікацією сучасного освітнього процесу – значно зростає обсяг історичної інформації при скороченні часу на її засвоєння. Використання електронних засобів навчального призначення дозволяє представити школярам навчальний матеріал у найбільш компактному та зручному для сприйняття, економному за часом вигляді [51, с. 193].

Сучасна освіта, що перебуває на етапі модернізації та реалізації інноваційних педагогічних і навчальних технологій, зобов'язує учителя української мови і літератури розвиватися як національна мовна особистість.

Аксіоматичною є думка про те, що існування і розвиток будь-якого соціуму неможливі без урахування принципів, що орієнтуються на особистість, її загальну культуру, етику і мораль, вихованість, гуманізм, національну самосвідомість. В окресленому форматі значна роль щодо навчання, виховання, формування суспільної активності, патріотизму, творчості, мовленнєвої шляхетності молоді належить мовній особистості вчителя-словесника. Учительські інтелектуальний і моральний потенціали, риторична майстерність і мистецтво переконання через українську культуру

стають вирішальними якостями щодо формування національно-ментальних ознак особистості громадянина-українця.

Методисти дають визначення терміну «мовна особистість учителя-словесника». Отже, це людина, яка досконало знає мову, володіє нею як засобом спілкування, самоствердження і самореалізації в суспільстві; поважає рідну мову, що є частиною її світогляду та світосприйняття; за будь-яких ситуацій спілкування виявляє мовну стійкість.

У викладанні української літератури в старшій школі, в 10 класі, зокрема, важливу роль відіграють психологічні чинники, вікові особливості.

М. Савчин і Л. Василенко зазначають, що діти-підлітки намагаються виглядати наче дорослі, мати можливості та права дорослого. Тож вони постійно рівняються на дорослих. Саме в спільній діяльності дорослий може якісно впливати на розвиток і становлення особистості підлітків.

Перебуваючи в цьому віці, учні хочуть бути самостійними. Вони – максималісти та ідеалісти. Дуже важливим для підлітків є утвердження чинників справедливості та морально-етичних засад. Вони перебувають в постійному пошуку себе та своїх ідеалів, і прагнуть самовизначення.

Підлітків характеризує зміна ставлення до дорослих. Він починає критично оцінювати їх слова та вчинки, аналізує поведінку, стосунки, соціальну позицію. Вимоги підлітків до дорослих є дещо суперечливі. Він прагне самостійності та протестує проти опіки, контролю, недовіри. Відчуваючи водночас тривогу і ляк за необхідності подолати проблеми, він сподівається на допомогу та підтримку дорослого, але не завжди відверто в цьому зізнається [56, с. 216]. Саме у підлітковому віці змінюється внутрішня позиція у ставленні до навчання і школи. У молодших класах діти психологічно захоплені власне навчальною діяльністю, а в період пубертату підлітків починають приваблювати, взаємини з однолітками. Ці взаємини і стають основою внутрішнього інтересу підлітків [59, с. 183].

М. Варданян відзначає на необхідності виховувати у дітей патріотичні почуття і розуміння ворожості радянської, а потім – і російської новітньої імперії [5, с. 223].

Саме в цьому віці учням будуть особливо цікаві інтегровані уроки, адже критичне мислення в підлітковому віці стрімко розвивається, і тому подивитись на одне й те саме явище з різних боків, всебічно, буде дуже цікаво для підлітка.

Ідея інтегрованого навчання не інноваційна для сучасного шкільного навчання. Застосування інтегрованого стало предметом вивчення вітчизняних вчених: О. Бандура, С. Гончаренко, О. Беляєв, О. Горошкіна, І. Білодід, Т. Донченко, Л. Варзацька, В. Дороз, С. Караман, В. Заєць, С. Омельчук, М. Пентиліук, Л. Мацько, В. Мельничайко. Теоретичні принципи цих вчених знайшли своє відображення у працях О. Ващук, А. Клочко, О. Антонової, Г. Пінчук, О. Титар, А. Олійник, Л. Ніколаєнко, І. Кучеренко, Л. Фурсової, С. Гулькіної, Н. Гайдукової, Є. Ісайкіної, О. Проскури. Кожен із цих дослідників зробив свій вагомий внесок у розбудову теоретико-методологічної бази інтегрованого навчання.

Так, О. Проскура визначила мету, інтегративні форми і технології інтегрованого навчання, окреслила основні принципові риси інтеграційної моделі навчання. Метою інтегрованого навчання за твердженням авторки є формування у здобувачів освіти цілісного уявлення про навколишній світ, системи вмінь і знань, досягнення якісної, конкурентоздатної освіти, створення оптимальних умов для розвитку мислення здобувачів освіти в процесі вивчення загальноосвітніх предметів і дисциплін професійно-теоретичного циклу, активізація пізнавальної діяльності учнів на уроці, а також ефективна реалізація розвивально-виховних функцій навчання. Авторка окреслила основні риси інтеграційного навчання, а саме: гармонія, цілісність, системність, комплексність, синтез.

А. Клочко у своїй роботі дослідила рівні дидактичної інтеграції. Вона з'ясувала сутність інтегрованого навчання, що включає інтегровані уроки, а

також охарактеризувала етапи проведення, форми, засоби і умови ефективного проведення інтегрованих уроків. Серед переваг інтегрованого навчання вона зазначила, що інтеграція поживає навчальний процес, економить навчальний час і позбавляє від перевтоми.

У сучасній педагогічній науці представлено різні підходи до впровадження інтегрованого навчання. А. Олійник виокремлює такі його різновиди, подані в таблиці 3.1.:

Таблиця 3.1.

Різновиди інтегрованого навчання (за А. Олійник)

Різнovid	Зміст
Мультидисциплінарний підхід	Передбачає орієнтацію вчителя на кілька навчальних дисциплін одночасно. Освітній матеріал різних предметів поєднується навколо спільної теми, але при цьому зберігається цілісність кожної навчальної галузі.
Міждисциплінарний підхід	Ґрунтується на взаємному проникненні змісту різних предметів і є глибшим за мультидисциплінарний. Матеріал декількох освітніх галузей може об'єднуватися в одному інтегрованому курсі, а межі між дисциплінами стають менш чіткими.
Трансдисциплінарний підхід	Реалізується тоді, коли вчителі формують навчальні цілі, спираючись на інтереси учнів або ж створюють навчання на основі проєктної діяльності. У такому випадку здобувачі освіти набувають наскрізних умінь через розв'язання реальних завдань.

У дидактиці інтегроване навчання визначають як сукупність логічно зумовлених відповідних дій, які спрямовані на формування в учня цілісного уявлення про світ шляхом органічного поєднання змісту з різних навчальних дисциплін». Науковцями розроблена концепція інтегрованого навчання та обґрунтовані варіанти поєднання навчального матеріалу як у межах окремого уроку, так і під час вивчення кількох навчальних дисциплін.

Л. Ніколаєнко поділяє інтеграцію знань на кілька форм: повне об'єднання змісту в одному предметі (тематична інтеграція), а також інтеграція на рівні способів дій (діяльнісний підхід), що дозволяє поєднати

зміст двох чи більше дисциплін у межах однієї теми. Міжпредметні зв'язки можуть бути горизонтальними (вивчення поняття упродовж певного часу на різних уроках) та вертикальними (одночасне опрацювання поняття на уроках різних предметів).

О. Титар і Г. Пінчук окреслюють умови ефективної реалізації інтегрованого навчання. Серед них: правильне визначення об'єкта вивчення, ретельний добір змісту, висока професійна підготовка педагогів, творча взаємодія вчителя й учнів, активне використання самоосвіти школярів, проблемних методів навчання, раціональне поєднання індивідуальної та групової роботи, а також обов'язкове врахування вікових психологічних особливостей дітей.

Типи інтегрованих уроків виділяє методист Л. Варзацька [6]. Ці типи представлено таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Типи інтегрованих уроків (за Л. Варзацькою)

Типи	Зміст
Вступні	забезпечують початок вивчення теми через інтегровану діяльність і міжпредметні зв'язки
базові	спрямовані на коригування, формування та перевірку умінь узагальнювати й систематизувати
підсумкові	включають багатостороннє застосування інтегрованих видів діяльності, розкриття творчого потенціалу учнів і використання виражальних можливостей мови

Існують різні підходи до структурування інтегрованих уроків. А. Ключко визначає такі основні етапи: організаційний, оголошення теми й мети, актуалізація опорних знань учнів шляхом вступної бесіди, яка охоплює зміст усіх інтегрованих дисциплін. Подальші етапи можуть різнитися залежно від специфіки уроку. Найзручнішою формою інтегрованого заняття дослідниця вважає бесіду, що дозволяє учням активно долучатися до

обговорення, ставити запитання, наводити приклади та разом з учителем знаходити правильні рішення.

Професор О. Мариновська розглядає інтегроване навчання як інтегральну технологію, яка полягає у виявленні спільних елементів у різних предметах і поєднанні їх у нову якісну цілісність. Така технологія спрямована на формування життєствердного образу світу дитини й охоплює такі етапи уроку: актуалізація знань, формулювання мети, вивчення нового матеріалу (смісловий блок та розкриття домінант), закріплення.

І. Кучеренко пропонує власну оптимальну структуру інтегрованого уроку: організація класу, мотивація діяльності, актуалізація знань, опрацювання нового матеріалу, застосування інформації, виконання пізнавальних і творчих завдань, формування комунікативної та літературної компетентностей, оцінювання, домашнє завдання й підсумок.

Інтеграція може відбуватися й через роботу з різноплановими художніми текстами. Т. Донченко наголошує на важливості спільного вивчення мови, мовлення та літератури й пропонує запровадити інтегрований курс словесності. Його суттєвою особливістю є аналіз мовних одиниць на основі художнього тексту, у взаємозв'язку змісту й форми, що має значні навчальні переваги.

Л. Фурсова зазначає, що інтегровані уроки української мови й літератури сприяють розвитку творчості школярів, навичок розв'язання проблемних ситуацій, уміння самостійно знаходити способи виконання завдань та ефективно взаємодіяти в навчальному середовищі.

Дослідники підкреслюють, що впровадження інтегрованого підходу потребує коригування навчальних планів. Зокрема, О. Антонова та О. Вашук пропонують запроваджувати інтегровані курси в старшій школі для розвитку академічної обдарованості та підготовки учнів до участі в олімпіадах і турнірах.

Отже, проблема інтегрованого навчання активно вивчається вітчизняними науковцями та педагогами. На сьогодні інтегровані курси

набувають усе більшого поширення в межах шкільного вивчення літератури. У результаті сформовано теоретичні й методичні засади для його практичного застосування у школі. Інтегровані уроки мають численні переваги: вони допомагають учням комплексно опановувати навчальний матеріал, бачити явища в багатовимірному контексті, встановлювати взаємозв'язки та приймати обґрунтовані рішення. Такий формат навчання забезпечує всебічний розвиток особистості й готує здобувачів освіти до успішної самореалізації в майбутньому.

Вивчення творчості Лесі Українки представлено доробком цілого ряду методистів, які звертали увагу на різні аспекти творчості письменниці. Так, Л. Овдійчук пропонує вивчення на уроці постаті Лесі Українки як особистості. Вона рекомендує показати учням портрет Лесі Українки та розповісти про враження зустрічі з письменницею її сучасників, розказати про оточення авторки, а також її освіту, вдачу і характер, про її захоплення і обдарування (вишивання, вивчення мов, гра на фортепіано, садівництво, декламування віршів) і про захоплення Лесі Українки, її світогляд, національні погляди, оптимізм в боротьбі із хворобою [40, с. 34-38].

Методист пропонує проаналізувати характер видатної письменниці Лесі Українки, наводячи при цьому відповідні приклади з життя поетеси. Л. Овдійчук надає п'ятнадцять рис характеру української письменниці, на яких доцільно зосередити увагу: скромність, принциповість, самокритичність і самовиховання, сила волі і цілеспрямованість, солідарність з однодумцями у спільній боротьбі за долю рідного краю, почуття людської гідності, вона має відвагу признатися в тому, що її характеризує негативно, християнське милосердя, невсипущість, делікатність, жертовність, прямота, спромога до боротьби, вона не боїться дивитись смерті у вічі, самостійність [40, с. 39].

А. Білошицька теж пропонує свій варіант проведення уроку в школі, цей урок має назву «Штрихи до портрета Лесі Українки». Під час уроку А. Білошицька пропонує провести пояснювальну бесіду з учнями стосовно роду Косачів і Лесиної родини зокрема, акцентувати на рисах психологічного

портрету письменниці та географію Лесиного життя (в яких країнах вона була), про літературне оточення поетеси, і вже потім задіяти контрольню-оцінювальний етап уроку, оцінювання, підсумки [4, с. 58-60].

Г. Токмань [63, с. 180-181] пропонує ознайомити здобувачів освіти з біографією письменника, засновуючи вивчення біографічних відомостей про автора на принципах, систематизованих у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Принципи ознайомлення з біографією письменника

Принцип	Зміст
Принцип історичності	вчитель має зобразити письменника як особу, що жила в певний історичний час та довести, що митець своїм словом мав вплив на історичний час, бо художній світ твору і реальність взаємопов'язані
Принцип актуальності	узагальнення мають ґрунтуватися на достовірних фактах про біографію письменника, треба наголошувати на подіях, які були визначальними в житті митця
Принцип психологізму	вчителю потрібно проаналізувати внутрішні мотиви вчинків письменника, переживання ним життєвих подій, провідні риси його характеру, почуття і думки, що були реакцією митця на світ
Принцип екзистенційності	дітей потрібно переконати, що письменник є унікальною особистістю, довести неповторність його внутрішнього світу, долі і творчості
Принцип естетизму	творчість є суттю життя письменника, митець живе водночас в реальному бутті і світі творчої уяви, також учитель має занурити учнів в художні хронотопи його книг, ввести у коло їх персонажів, викласти естетичні принципи та мистецькі захоплення

Є. Пасічник підкреслює, що інсценізація є результативною формою навчальної роботи, адже вона розвиває творчу уяву школярів, допомагає побачити взаємозв'язки між складовими епічного твору та глибше розкрити характери персонажів. Для підготовки інсценізації необхідно відібрати ключові епізоди, згрупувавши їх у дії та яви, подібно до драматичного твору, визначити виконавців ролей і подати необхідні ремарки. Якщо художній твір має значний обсяг, недоцільно вимагати від учнів повної інсценізації, оскільки така робота потребує багато часу. У цьому разі оптимально

обмежитися кількома важливими епізодами. Раціональним також є поділ класу на групи, надавши кожній окреме завдання. Інсценізовані фрагменти можна використовувати на різних етапах вивчення твору: під час первинного ознайомлення зі змістом (якщо підготовка здійснювалася заздалегідь під керівництвом учителя) або ж у процесі аналізу, зокрема на заключному етапі. Такий метод дає можливість глибше проникнути в смислові рівні й підтекст твору, який вивчається [49, с. 299–302].

Методист наголошує, що вивчення біографії письменника є невід’ємною складовою шкільного курсу літератури. Це пояснюється тим, що життєвий шлях і творча діяльність видатного митця слова слугують найкращим коментарем до його художньої спадщини. Письменник-гуманіст є голосом свого народу, носієм його духовних ідеалів, моральним символом епохи. Його життя – зразок служіння вітчизні. Українські літератори послідовно виступали проти знищення національної культури, боронили мову й активно долучалися до громадської діяльності. Біографію автора не можна розглядати окремо від історичного часу, у якому він жив і творив, а також від його мистецького доробку. Великі митці завжди є дітьми своєї доби, а історичний контекст визначально впливає на їхні погляди, творчість і вчинки [49, с. 186–187].

На основі аналізу методичної літератури та рекомендацій учителів-словесників пропонуємо шляхи проведення інтегрованого уроку за драматичною поемою «Бояриня» Лесі Українки та уроку-вистави з матеріалами драми-феєрії «Лісова пісня».

3.2. Освітньо-методичні аспекти опрацювання теми

Ми пропонуємо провести інтегрований урок українська література / історія України під час вивчення драматичної поеми Лесі Українки «Бояриня». До проведення такого уроку слід долучити вчителя історії, який на інтегрованому уроці окреслить суспільно-політичне становище України і

усього українського суспільства під час Руїни з точки зору історії. Таким чином, здобувачі більш широко розглянуть різні аспекти проблеми, яка вивчається.

План-конспект інтегрованого уроку

Тема: Відображення реалій українського та московського життя у драматичній поемі «Бояриня».

Мета: розкрити поняття «неоромантизм», «драматична поема», «Руїна», «Переяславська Рада»; формувати вміння поєднувати історичну дійсність з твором автора; виховувати почуття любові до України.

Методи і прийоми: бесіда, робота з підручником, метод вправ.

Обладнання: підручник, роздавальні картки, мультимедійний пристрій, історичні мапи, одяг український і російський.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Література

Комаров В. Методика навчання історії в школі. Кривий Ріг, 2003. 105 с.

Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.

Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2005. 327 с.

Леся Українка. Кращі твори. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2012. 574 с.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до сприйняття нового матеріалу.

Через мультимедійний пристрій на екран доцільно спроектувати матеріал для спостереження. Учитель історії розповідає про історичні умови, внаслідок яких Україна стала залежною від Московії. Вчитель-словесник розповідає про різні світоглядні концепції росіян та українців, наголошуючи на вільному житті українців та закріпаченому світогляду росіян, що має вираження навіть у побуті. При цьому вчитель-словесник

наводить приклади з драматичної поеми «Бояриня», цитуючи твір Лесі Українки.

III. Вивчення нового матеріалу.

Робота з підручником. Опрацювання теоретичного матеріалу.

Після роботи з підручником з учнями можна провести бесіду:

1. Дайте визначення поняття «Руїна».
2. Які наслідки для України після підписання Переяславської Ради.
3. Охарактеризуйте побут та суспільно-політичне становище Московії і України. Порівняйте ці дві парадигми.
4. Робота з текстом твору: сюжет, композиція, конфлікт, історичні події. (Робота в групах; четверо учнів отримували індивідуальне завдання).
5. Дайте визначення поняття «неоромантизм».

IV. Вправи на закріплення нового навчального матеріалу.

1. Роздати учням картки з історичними та літературними термінами, які стосуються поняттю Руїни та твору «Бояриня». Завдання – написати визначення поняття. Це – невеличка самостійна робота.
2. Розповісти про психологічні властивості Лесі Українки як особистості.
3. Робота біля дошки: показати на історичній мапі територію України, яка увійшла до Московщини.
4. Читання в особах уривку із твору «Бояриня».

V. Оголошення домашнього завдання та інструктаж до його виконання.

Письмова характеристика персонажів.

VI. Підбиття підсумків уроку.

Питання для бесіди

1. Чому Богдан Хмельницький пішов на договір з Московією.
2. Розкрийте поняття «Руїна» та «драматична поема».
3. Порівняйте життя людей в Московії та в Україні тих часів.
4. Назвіть інші твори письменниці, які пронизані патріотизмом.

Задля поглибленого осмислення драматургічного доробку Лесі Українки, розвитку емоційного інтелекту та умінь комунікації (роботи в

команді) пропонуємо зробити творчий урок-інсценізацію за драмою-феєрією Лесі Українки «Лісова пісня». Безумовно, обсяг тексту для інсценізації має бути обмеженим. Для інсценізації обираємо уривок з твору Лесі Українки, в якому розкривається основна думка твору, його фінал.

План уроку-інсценізації

Тема: Інсценізація уривка із драми-феєрії «Лісова пісня».

Мета: поглибити знання про драму-феєрію; розвивати вміння аналізу твору драматургії, вміння працювати в команді, реалізовувати й розвивати акторські здібності; виховувати національні та естетичні почуття.

Методи і прийоми: бесіда, інсценізація, обговорення.

Обладнання: реквізити для інсценізації, декорації, костюми..

Тип уроку: підсумковий урок.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до інсценізації.

1. Вибір уривка, визначення сценічної дії для персонажів, їх мовних партій.
2. Підготовка реквізиту, розміщення декорацій, підготовка костюмів.

Головні дійові особи – Лукаш і Мавка. І десять другорядних персонажів: п'ять із них виконують ролі весняних квітів, п'ятеро інших – ролі сніжинок. Лукаш одягнений як звичайний сільський хлопець – штани, вишиванка, Мавка одягнена у сукню зеленого кольору, що символізує природу, ліс, на голові Мавки – вінок з польових трав – може бути справжній або штучний (в залежності від пори року). Коли Мавка гине, щоб зобразити зиму, сніг, хуртовину, по сцені кружляють п'ятеро дітей-сніжинок. Вони обсипають Лукаша матеріалом, що імітує сніг. До того ж, щоб зобразити зиму, треба, щоб було синє, холодне світло, яке «блукає» сценою. Коли настає весна, на сцену вибігають п'ятеро учнів-квітів. Вони одягнені у зелений колір, а на голові – пишні вінки різних кольорів або сценічні квіти. Для показу весни можна додати учнів-пташок. Щоб зобразити весну, треба,

щоб на сцені мерехтіли теплі, весняні кольори: рожевий, жовтий, зелений, бузковий. Також потрібен музичний супровід – зиму треба ознаменувати звуками хуртовини, завірюхи, вітру, а весну – звуками бурної ріки та співами пташок.

III. Інсценізація обраного уривка.

IV. Обговорення та рефлексія; визначення успішних моментів, обмін враженнями, емоціями.

V. Домашнє завдання: підготовка аналізу одного із персонажів драми-феєрії; повідомлення на тему «Місце людини у світі природи».

На жаль, в Україні на сьогодні через воєнні дії необхідним елементом освітнього процесу є дистанційне навчання. З 1 вересня 2025 року держава запровадила нові правила щодо мінімізації кількості учнів в дистанційних класах. Ці нові правила передбачають різні вимоги до наповненості класів. Це може бути 10, 15 або 20 учнів, в залежності від території та населеного пункту. Мінімальна кількість учнів у дистанційному класі – це 20 дітей; для шкіл в інших містах – це 15 учнів, а от для закладів на окупованих та прифронтових територіях і в селах та селищах по усій державі – 10 учнів.

Вивчення творчості Лесі Українки в дистанційній формі може проводитись за допомогою презентацій, проєктування фотографій видатної письменниці на екран, перегляд відеоматеріалів про життєвий шлях і творчість письменниці. Доцільно передивитися фільм «Лісова пісня» і сучасний анімаційний фільм за мотивами драми-феєрії авторки «Лісова пісня» («Мавка. Лісова пісня»).

Висновки до розділу 3

Отже, в сучасному світі пріоритетним є постійне навчання не лише учнів, а й вчителів. Ми повинні постійно вдосконалюватися, щоб відповідати високому рівню вчителя-словесника. Адже саме ці вчителі працюють над тим, щоб майбутнє покоління мало змогу впевнено висловлювати свої думки, комунікувати, будувати стосунки завдяки цьому – як особисті, так і

професійні. Неабиякий вплив на національну самосвідомість має і українська література, тому дуже важливо вчителям-словесникам виховувати патріотів, справжніх громадян своєї країни. Велике значення має і моральне виховання учнів, адже цей підхід є одним із ключових у вивченні літератури.

Під час вивчення творчості Лесі Українки вважаємо можливими проведення інтегрованого уроку за драматичною поемою «Бояриня», уроку-інсценізації за драмою-феєрією «Лісова пісня». В умовах дистанційного навчання актуальними формами роботи вважаємо презентації, коментований перегляд матеріалів про життя і творчість письменниці, фільму «Лісова пісня», анімаційного фільму «Мавка. Лісова пісня».

ВИСНОВКИ

Виконане дослідження було спрямоване на аналіз художнього втілення концепту «свій / чужий» у драматичних творах Лесі Українки та розкриття методичних можливостей теми.

Під час написання кваліфікаційної роботи було виконано низку завдань:

- окреслено зміст понять «концепт», «свій / чужий»,
- проаналізовано стан вивчення проблеми в літературознавчій науці,
- виявлено зміст і функції концепту «свій / чужий» у драматичних творах Лесі Українки,
- розроблено методичні матеріали, які презентують можливості вивчення аспекту дослідження в шкільному курсі української літератури.

До аналізу залучалися драматичні твори «В дому роботи, в країні неволі», «Бояриня», «Лісова пісня», «Оргія». Аналітичне дослідження текстів показало, що проблематика «свій / чужий» є безумовно актуальною для творчого доробку письменниці. На актуальність і різноплановість ідейного навантаження опозиційної пари «свій / чужий» указували дослідники творчості авторки, зокрема, В. Агеєва, А. Білошицька, М. Варданян, Т. Гундорова, О. Забужко, Н. Коломієць, Л. Семененко та інші.

У драматичному діалозі «В дому роботи, в країні неволі» дія відбувається в Єгипті, а опозицію «свій / чужий» представлено через колізії персонажів, які перебувають у рабстві. Для одного із рабів – це «дім роботи», який є «своїм», для іншого – «країна неволі», яку він знищив би, коли б мав таку можливість. Раб-гебрей перебуває у подвійному рабстві, для нього Єгипет чужа країна, чужі боги і чужий храм. Соціально-національний аспект, гостро показаний у творі, апелює до почуття ненависті до «чужого», і, хоча твір не виявляє прямо українського контексту, метафора Російської імперії є очевидною.

У драматичній поемі «Бояриня» художні функції концепту «свій / чужий» реалізуються передусім на національному рівні. Як «свій» у цьому контексті маркуються Україна, світ волелюбного козацтва, мова, традиції і звичаї, закономірне почуття власної гідності та ідентичності. Як «чужий» постає Московія, яка є країною-поневолювачем, що зневажає інші народи. Московія живе за нелюдськими законами, де панує тотальна підозра, страх і покора перед владою, приниження й максимальна закритість. Показово, що українка Оксана, потрапивши до Москви, оцінює її як «неволю басурменську». Оксана залишається «чужою» серед московських бояр, Степан набуває ознак «чужого» для України, оскільки втрачає українську національну ідентичність.

Концепт «свій / чужий» в «Боярині» розкривається також на культурному й моральному рівнях. Московське середовище відкидає все українське: одяг, мову, звичаї, розваги, відкритість у спілкуванні. «Чужачка» Оксана не може подолати московський підхід до життя, хоча і «чужинство» стає знаком моральної переваги.

Концепт «свій / чужий» в «Боярині» отримує художню реалізацію і на психологічному рівні. Оксана загине психологічно, оскільки дороги до своїх уже немає, а реалізуватися в чужинському середовищі вона просто не може.

Отже, концепт «свій / чужий» у драматичній поемі «Бояриня» постає як виразник масштабної національної трагедії, адже українець може втратити свободу не лише через чуже середовище, але й через покору й духовну зраду.

У драмі-феєрії «Лісова пісня» шляхом художньої реалізації концепту «свій / чужий» розкривається ідея зіткнення і взаємодії двох світів – людського і природного, духовного й матеріального, вільного й обмеженого, поетичного й буденного. Символіка «свого» і «чужого» світів моделюється як простір, у якому кожен персонаж є втіленням певної цінності («свого») або зневаги до вічних цінностей («чужого»). Символом «свого» світу постає Мавка, яка є втіленням духу природи, добра, краси та любові. Вона не належить до людського світу, проте здатна кохати, відчувати мистецтво,

прагне пізнати цей людський світ. Відзначаємо, що вона залишається «чужою» там, де панує буденщина і немає краси.

На межі «свого» й «чужого» світів зображується Лукаш. Він душею тягнеться до краси, мистецтва і природи, здатний любити, проте із зрадою Мавки зраджує сам собі, отже стає «чужим» і в світі людей. Вибір буденщини дорівнює втраті самого себе.

«Чужий» світ, представлений образами Килини й матері, розкривається як світ приземленості, буденності і прагматичності. Відзначимо, що у фіналі твору межа між своїм і «чужим» розмивається. Функція концепту «свій / чужий» у «Лісовій пісні» виявляється як філософсько-етичний вимір боротьби між духовним і матеріальним, між свободою і рабством.

У драматичній поемі «Оргія» продовжено осмислення національної проблематики шляхом пошуку історичних паралелей (Греція-Рим / Україна-Росія). Вияв концепту «свій / чужий» у цьому творі розглядаємо як зіткнення двох цивілізацій, двох систем цінностей. На рівні персонажів «своїм» зображується Антей, який не продає свого мистецтва поневолювачам. Натомість персонажі-римляни (Меценат, Префект, Прокуратор) інтерпретуються як вияви «чужого». Вони прагнуть завоювати або купити все, і окремо мистецтво поневолених. Вищою точкою прояву сутності протистояння «свого / чужого» є оргія Мецената, яка завершується трагічно. Отже, у драматичній поемі «Оргія» концепт «свій / чужий» розкритий як вічна боротьба духовної свободи з рабством, культури – з варварством, краси із грубою силою.

В аналізованих драматичних творах Лесі Українки функції «свого / чужого» розкриваються на філософському, національному, культурно-мистецькому рівнях. Конфлікти реалізуються не лише як особистісні, але й ідейні протистояння. Персонажі-протагоністи виступають носіями національних та загальнолюдських цінностей: свобода, національна ідентичність, взаємодія із природним світом, високе, справжнє мистецтво.

Зміст «чужого» набуває протилежних ознак: байдужості, прагматичності, залежності, а також національного та культурного поневолення.

Зіткнення «свого» і «чужого» визначається як концепт непримиренної боротьби без жодного компромісу. Важливою рисою є те, що більшість конфліктів залишаються відкритими, що може бути пов'язано із історією України межі XIX і XX століть. Національний вияв проблематики «свій / чужий» є актуальним і для нашого сьогодення.

Отже, функціонал образу «чужого» полягає в розкритті змісту образу ворога, який оцінюється як негативний. Для драматургії авторки характерним є непримиренність головних героїв із світом і діями ворогів, виявлена із позицій морального й національного максималізму, який не передбачає примирення із ворогами-чужинцями. Колаборація з ворогом максимально засуджується, а відмова від боротьби карається самим життям.

Методичні можливості теми представлені суттєвою кількістю досліджень методистів та безпосередньо вчителів-словесників. Під час вивчення творчості Лесі Українки вважаємо можливими проведення інтегрованого уроку за драматичною поемою «Бояриня», уроку-інсценізації за драмою-феєрією «Лісова пісня», де проблематика кваліфікаційного дослідження може бути реалізована найбільш повно. В умовах дистанційного навчання актуальними формами роботи вважаємо презентації, коментований перегляд матеріалів про життя і творчість письменниці, фільму «Лісова пісня», анімаційного фільму «Мавка. Лісова пісня».

Робота над дослідженням вияву опозиції «свій / чужий» у творчому доробку Лесі Українки може бути продовжена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агєєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ : Либідь, 2001. 261 с.
2. Бичко А. Леся Українка. Світоглядно-філософський погляд. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 185 с.
3. Білан Т. Проблеми формування виховного ідеалу у творчості Лесі Українки. *Актуальні проблеми духовності*. Зб. наук. праць / за загальною редакцією проф. Я. В. Шрамка. Вип. 11. Кривий Ріг : КДПУ, 2010. С. 160-167.
4. Білошицька А. Штрихи до портрета Лесі Українки. 10 клас. *Українська мова і література*. Газета для вчителів української мови та літератури. № 15-16 (751-752). 82 с.
5. Варданян М. Свій-чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі. Монографія : Кривий Ріг, Діонат, 2018. 406 с.
6. Варзацька Л. Інтегровані уроки української мови і мовлення. 6 клас. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2011. 168 с.
7. Гаврилюк І. Основні підходи до вивчення феноменів свій і чужий у сучасній лінгвістиці. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 3. С. 67–71.
8. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підручник. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
9. Годік К. Концепція деструктивної особистості в драматургії Лесі Українки. *Ідеологія національної аристократії* : зб. наук. праць. Львів, 2021. С. 31–36. URL : https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/34949/2/VNPK_INA_2021 (Дата звернення: 08.03.2025)
10. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І. Літературознавчий словник-довідник. Київ : Академія, 1997. 752 с.

11. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Київ : Критика, 2009. 448 с.
12. Драй-Хмара М. Бояриня. Київ : Молодь, 1991. С. 3–29.
13. Драй-Хмара М. Бояриня. *Усе для школи*. Українська література. 10 клас, 2000. С. 68–69.
14. Європейська бунтарка: Леся Українка, яку ми не знали! URL : <https://www.youtube.com/watch?v=aNEq4PleJi0> (Дата звернення: 16.04.2025)
15. Забужко О. Notre Dame D'Ukraine : Українка в конфлікті міфологій. Київ : Факт, 2007. 638 с.
16. Забужко О. Леся Українка: якою могла бути Українчина Україна? URL : <https://www.youtube.com/watch?v=sKK2hIQcwQ0> (Дата звернення: 04.04.2025)
17. Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 498 с.
18. Калашник В. Мовна репрезентація зіткнення етнічних концептосфер у драматичній поемі Лесі Українки «Бояриня». Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. Вип. 21. С. 339–343. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2012_21_2 (Дата звернення: 21.05.2025)
19. Киридон А. Диспозиція «Свій-Чужий-Інший» як смисловий маркер соціокультурного простору. *Українознавство*. 2015. № 2. С. 33–43. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2015_2_8 (Дата звернення: 03.02.2025)
20. Ключек Г., Осташко Н. Теорія літератури: навчально-методичний комплекс для студентів філологічного факультету. Кіровоград, 2001. 39 с.
21. Колоїз Ж., Остроушко О. Студентська наукова робота з української мови. Кривий Ріг, 2016. 163 с.
22. Коломієць Н. Художнє осмислення проблеми свободи особистості у п'єсі «Оргія» Лесі Українки. Література. Фольклор. Проблеми поетики. Збірник наукових праць. Вип. 24. Ч. 2. Київ : Акцент, 2006. 751 с.

23. Комаров В. Методика навчання історії в школі. Кривий Ріг, 2003. 105 с.
24. Косач-Кривинюк О. П. : Леся Українка : хронологія життя і творчості. Укр. Віл. Акад. Наук у США. Нью-Йорк, 1970. 923 с.
25. Костенко А. Спогади про Лесю Українку. Київ : Дніпро, 1971. 484 с.
26. Костенко А. Леся Українка, Київ : А. С. К., 2006. 512 с.
27. Костомаров М. Історія України в життєписах визначніших її діячів. Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 1918. 493 с.
28. Кочерга С. Семіотична партитура драматичної поеми Лесі Українки «Оргія». *Слово і час. Науково-теоретичний журнал*. Київ : Національна академія наук України. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2010. № 4. 128 с.
29. Кудрявцев М. Драма Лесі Українки «Бояриня» як твір з національної історії України. *Українська література в загальноосвітній школі*. № 4, 1999. С. 32–38.
30. Кудрявцев М. Своє і чуже : історико-літературознавчі та компаративістичні студії. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. 368 с.
31. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. Київ : 2000. 485 с.
32. Леся Українка. Біографія. Цікаві факти. URL : <https://surl.li/akqfcu> (Дата звернення: 26.04.2025)
33. Леся Українка. В дому роботи, в країні неволі. URL : <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/lesya-ukrayinka/lesya-ukrayinka-v-domu-roboty-v-krayini/> (Дата звернення: 25.05.2025)
34. Леся Українка. Бояриня. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=481> (Дата звернення: 08.02.2025)
35. Леся Українка. Бояриня. Леся Українка. Поезія. Драматичні твори. Київ : Наукова думка, 2008. С. 317–378.
36. Леся Українка. Кращі твори. Харків : Видавництво клубу сімейного дозвілля, 2012. 574 с.

37. Леся Українка. Лісова пісня. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=508> (Дата звернення: 03.02.2025)
38. Леся Українка. Оргія. URL : <https://dovidka.biz.ua/orhiya-chytaty-lesya-ukrainka/> (Дата звернення: 03.02.2025)
39. Леся Українка : історія культової письменниці. Комік плюс історик. URL : <https://surl.li/cntomj> (Дата звернення: 04.04.2025)
40. Літературознавча енциклопедія. : у 2-х т. Т. 1. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 521.
41. Масенко Л. У Вавилонському полоні : теми національної та соціальної неволі у драматургії Лесі Українки. Київ : Соняшник, 2002. 151 с.
42. Михида С. Психопоетика українського модерну : проблема реконструкції особистості письменника : монографія. Кіровоград : Поліграф-Терція, 2012. 349 с.
43. Міщенко Л. Леся Українка : посібник для вчителів. Київ : Радянська школа, 1986. 302 с.
44. Мороз М. Літопис життя та творчості Лесі Українки. Київ : Наукова думка, 1992. 630 с.
45. Набитович І. Протиставлення психокультур українців та росіян у драмі Лесі Українки «Бояриня». Roczniki Humanistyczne. Lublin, 2012. Т. LX, zeszyt 7. С. 51–73.
46. Невінчана Н. Теорія літератури в школі. Київ : Редакції загальнопедагогічних газет, 2004. 127 с.
40. Овдійчук Л. Вивчення особи письменника. Конспект уроків з української літератури. *Українська мова і література в школі*. № 4. 2004. 80 с.
47. Панченко В. Дзеркало : драматична поема Лесі Українки «Оргія» і роман Володимира Винниченка «Хочу!» Київ : Факт, 2002. 320 с.
48. Пархета Л. П. Історіографія вивчення спадщини В. О. Сухомлинського. Збірник наукових праць. Вип. 6. Полтава : Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, 2009. 314 с.

49. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
50. Пелешко О. Орфей із жіночим обличчям : творчість Лесі Українки крізь призму феміністичної оптики. Бунтарки : нові жінки і модерна нація. Есеї, Київ : Смолоскип, 2021. 364 с.
51. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2005. 327 с.
52. Приліпко І. Конфлікт «Свій-Чужий» у драматургії Лесі Українки: етнонаціональний та світоглядний аспекти. *Слово і Час*. 2021. № 1. С. 22–38.
53. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 2736 від 23.12.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (Дата звернення: 09.04.2025)
54. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення: 10.04.2025)
55. Програма. Українська література. 10-11 класи. Профільний рівень. URL : <https://surl.li/nfeisu> (Дата звернення: 04.04.2025)
56. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. Навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2011. 382 с.
57. Семененко Л. Концепт боротьби в ліриці Лесі Українки. Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. Зб. наук. праць. Вип. 1. Кривий Ріг, 2013. 215 с.
58. Семененко Л. Інтерпретаційні моделі жіночого світу у драматичній поемі Лесі Українки «Оргія». / Міжнародна науково-технічна конференція, матеріали конференції. Сталий розвиток промисловості та суспільства.

- Том 2. 22-25 травня 2013 року. Кривий Ріг, Криворізький національний університет, 2013.
59. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін. Вікова і педагогічна психологія. Навч. посібник. Київ : Каравела, 2008. 399 с.
 60. Скупейко Л. Міфологема пам'яті в «Лісовій пісні» Лесі Українки (часопросторова парадигма). *Рідний край. Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах*. 2001. № 2 (5). 150 с.
 61. Сулятицький М. Особливості трансформації загальнокультурної традиції в драматичних поемах Лесі Українки. *Дивослово*. 2000. № 11. С. 4–6.
 62. Телехова О. П. Опозиція «воля – неволя» в драматургії Лесі Українки (у зв'язку з вивченням у школі). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія». Вип. 78. 2018. С. 82–84.
 63. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник. Київ : Академія, 2013. 308 с.
 64. Турган О. Культурно-історичні епохи як текст у драматургії Лесі Українки. *Слово і Час*. 2021. № 6 (720). С. 3–19.
 65. Турган О. Українська література кінця XIX – початку XX ст. і античність (Шляхи сприйняття і засвоєння). Київ, 1995. 172 с.
 66. Фаріон І. Поетичне та політичне життя Лесі Українки. Велич особистості. URL : <https://surl.li/akqfcu> (Дата звернення: 05.05.2025)
 67. Ференц Н. Теорія літератури і основи естетики : навчальний посібник. Київ : Знання. 2014. 512 с.
 68. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної
 69. Як Леся Українка стала зброєю в руках Кремля? URL : <https://www.youtube.com/watch?v=1iR9qAn2Tk8> (Дата звернення: 06.03.2025)

ДОДАТОК
СЕРТИФІКАТ УЧАСНИКА КОНФЕРЕНЦІЇ

СЕРТИФІКАТ УЧАСНИКА

Міжнародної наукової конференції
"Мови й літератури світу в глобалізаційних процесах"
Олександри Господаренко

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Ярослав Шрамко
Ректор КДПУ

18 квітня 2024 рік